

ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСВІТНЄ ПОЛЕ
НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ
(2014-2019 рр.)

КИЇВ 2020

Інформаційно-аналітичне дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.)»

Автори/авторки С. Мовчан, М. Суляліна, А.Галай

Загальна редакція В. Потапова

Літературна редакція С. Рибалко

В дослідженні проаналізовано становище у сфері формальної і неформальної освіти на тимчасово окупованих територіях України. Окреслені проблемні питання, що стосуються реалізації культурних та соціально-економічних прав дітей та молоді з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим та м. Севастополя. Надано висновки та рекомендації, які можуть виступати підґрунтям для формування державної політики щодо захисту освітніх прав дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях задля сприяння їх інтеграції до українського освітнього, культурного та інформаційного простору.

Дана публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках програми «Права людини в дії», яка виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ.

У світі, USAID є однією з провідних установ у сфері розвитку, яка виконує роль каталізатора цих процесів та допомагає досягати позитивних результатів. Діяльність USAID є проявом доброчинності американського народу, а також підтримує просування країн-отримувачів допомоги до самостійності та стійкості та сприяє забезпеченню національної безпеки та економічного добробуту США. Партнерські стосунки з Україною USAID підтримує з 1992 року; за цей час, загальна вартість допомоги, наданої Україні з боку Агентства, склала понад 3 млрд. доларів США. До поточних стратегічних пріоритетів діяльності USAID в Україні належать зміцнення демократії та механізмів досконалого врядування, сприяння економічному розвитку та енергетичній безпеці, вдосконалення систем охорони здоров'я та пом'якшення наслідків конфлікту у східних регіонах. Для того, щоб отримати додаткову інформацію про діяльність USAID, просимо Вас звертатися до Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні за тел. (+38 044) 521-57-53. Також пропонуємо завітати на наш вебсайт: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або на сторінку у Фейсбук: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

ВСТУП. ПОСТАНОВКА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ, ОГЛЯД ЗАВДАНЬ, МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із 2014 року в Україні триває збройний конфлікт, який призвів до окупації Автономної республіки Крим та міста Севастополь і територій Донецької та Луганської областей. Протягом 5 років окупаційна адміністрація, використовуючи освітні інституції формальної і неформальної освіти, проводить цілеспрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації молоді. Це – порушення права на культурну і національну ідентичність, а також суперечить ст. 29 Конвенції ООН про права дитини, зокрема пунктам (с) виховання поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей і (d) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості. Окупаційна адміністрація в Криму свідомо ігнорує положення Резолюції Ради Безпеки ООН (Резолюція 2250 (2015), прийнятої Радою Безпеки на 7573-му засіданні 9 грудня 2015 р.) щодо важливості усунення умов і чинників, які призводять до переростання радикалізації в насилля і воєнничий екстремізм серед молоді, що може слугувати сприятливим середовищем для тероризму.

Водночас ні на національному, ні на міжнародному рівнях не сформовано достатнього розуміння необхідності захисту культурних та соціально-економічних прав дітей і молоді з тимчасово окупованих територій.

На момент проведення дослідження (вересень 2019 р.) можна констатувати серйозну прогалину в поінформованості про процеси, які упродовж шести років відбуваються в освітньому полі окупованих частин України, а саме: щодо кількості навчальних закладів на тимчасово окупованих територіях (у порівнянні з 2014-м р.), кількості учнів, національних шкіл, класів, випускників; щодо програм, за якими навчаються на тимчасово невідконтрольних територіях, та порівняльного аналізу їх з українськими програмами, аналізу підручників і методичних рекомендацій соціально-гуманітарного циклу, які використовуються на тимчасово окупованих територіях і можуть впливати на громадянську свідомість дітей, які опинилися в окупації; щодо мілітаризації в освітньому просторі й рівня охоплення нею дітей і молоді. Через відсутність моніторингу системи освіти тимчасово окупованої частини України неможливо проаналізувати чинники ризику наслідків цілеспрямованого знищення національної ідентичності та мілітаризації дітей і молоді через формальну та неформальну освіту.

Основною метою дослідження є вивчення становища у сфері формальної і неформальної освіти на тимчасово невідконтрольних територіях та аналіз кількісних і якісних показників реалізації культурних та соціально-економічних прав дітей і молоді з тимчасово окупованих територій.

ОСНОВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ:

- 1 Вивчити зміни у кількісній характеристиці осіб, які навчаються у школах на тимчасово окупованих Росією територіях, зосередившись на старшій школі, порівняно з 2013 р.
- 2 Проаналізувати умови навчання, зокрема збереження кількості шкіл, фінансове та методичне забезпечення.
- 3 Проаналізувати навчальні програми та їх викладання, звертаючи увагу на гуманітарні дисципліни і доступ до навчання рідною мовою.
- 4 Дослідити питання антиукраїнської пропаганди у школах, які працюють на тимчасово окупованих територіях, включно з питанням мілітаризації шкільної і позашкільної освіти, використання мови ворожнечі, інших засобів, що сприяють приниженню чи знищенню української ідентичності.
- 5 Підготувати на основі дослідження висновки, які можуть стати підґрунтям для формування державної політики щодо захисту прав дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях.

ДОСЛІДЖЕННЯ БАЗУЄТЬСЯ НА ВІДОМОСТЯХ:

- органів державної влади України;
- звітів громадських організацій;
- відкритих джерел тимчасово окупованих територій, а саме:
  - інформації, розміщеній на офіційних сайтах так званих міністерств освіти тимчасово окупованих територій;
  - офіційних статистичних даних Російської Федерації;
  - інформації, розміщеній на сайтах загальноосвітніх шкіл тимчасово окупованих територій;
  - публікаціях місцевих ЗМІ тимчасово окупованої частини Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь;
  - інформації, опублікованій у соціальних мережах.

Аналіз нормативно-правової бази ґрунтується на документах у вільному доступі з офіційних сайтів державної влади України (Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Міністерство освіти і науки та інших). Тому для отримання кількісних показників серед контингенту учнів використовувалися декілька «реперних» чисел, наприклад: кількість учнів, які

почали навчальний рік в 11 класі, кількість одинадцятикласників, які складають підсумковий твір.

У частині, яка стосувалася ситуації в освітньому полі АР Крим та м. Севастополь частково використано матеріали моніторингового звіту «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму»¹ та дослідження «Крим після анексії. Державна політика, рішення, виклики та дії»².

ОБМЕЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ.

Під час цього дослідження автори використовували лише доступні для них джерела. Робота з джерелами й аналізом інформації тривала до кінця вересня 2019 року.

1
«Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: За заг. ред. Ю. Тищенко, О. Смірнова. – К.: Агентство «Україна», 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/monitoring_report_education_ARC_Mar2015u.pdf

2
«Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії». Презентація в Міністерстві з питань окупованих територій // УНЦПД [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/3f8NyJM>

1. КІЛЬКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ У ШКОЛАХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ

1.1. Тимчасово окупована Автономна Республіка Крим та м. Севастополь

Російська Федерація, як і більшість країн пострадянського простору (зокрема й Україна), зберегла основну структуру системи освіти. Тому перехід російської структури після окупації півострова був відносно простий. На сьогодні система освіти тимчасово окупованого Криму складається з дошкільної, шкільної, професійно-технічної, вищої та позашкільної освіти. У цьому дослідженні розглядатимемо переважно середню і вищу освіту.

Уся система освіти на анексованому півострові поділена на дві частини – це весь окупований Крим та окремо – Севастополь, що має статус міста федерального значення. Керування системою освіти в тимчасово окупованому Криму покладено на Міністерство освіти і науки на чолі з Наталією Гончаровою³, в окупованому Севастополі управління покладено на Департамент освіти міста (з 2014 р. директор – Родіков Михайло, із 2018 р. – Белозьоров Ігор⁴; з 30 вересня 2019 р. – Богомолова Ольга⁵).

У відкритих джерелах відомостей щодо кількості учнів в Автономній Республіці Крим у 2013/2014 навчальному році немає. За даними Державної служби статистики України, кількість учнів у закладах загальної середньої освіти України у 2013/2014 навчальному році – 4 204 тис. осіб. Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти у 2014/2015 навчальному році без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської обл. – 3 757 тис. осіб⁶. Із цього можна зробити висновок, що у 2013/2014 рр. на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, Донецької і Луганської областей навчалось майже 447 тис. учнів. Водночас із відповіді Міністерства освіти України на ім'я Кримської правозахисної групи випливає, що на момент окупації в Криму освіту отримували 208 536 учнів⁷.

За даними інтернет-видання Кореспондент.net⁸, кількість школярів у Криму станом на березень 2014 р. становила приблизно 180 тис., враховуючи 2,5 тис. у м. Севастополь, проте у статті немає посилання на першоджерело.

Великі розбіжності у даних про кількість учнів вказують на те, що з часу окупації досі не існує платформи, де можна знайти офіційні відомості освітнього поля тимчасово окупованого Криму. Окрім того, суттєва різниця у статистичних даних може виникати з огляду на особливий статус Севастополя, дані якого завжди рахувалися окремо.

3 Н. Гончарова була міністром освіти і до окупації півострова

4 Структурные подразделения Департамента образования и науки города Севастополя // Департамент образования и науки г. Севастополя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://do.sev.gov.ru/about/structure>

5 Структурные подразделения Департамента образования и науки города Севастополя // Департамент образования и науки г. Севастополя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://do.sev.gov.ru/about/structure>

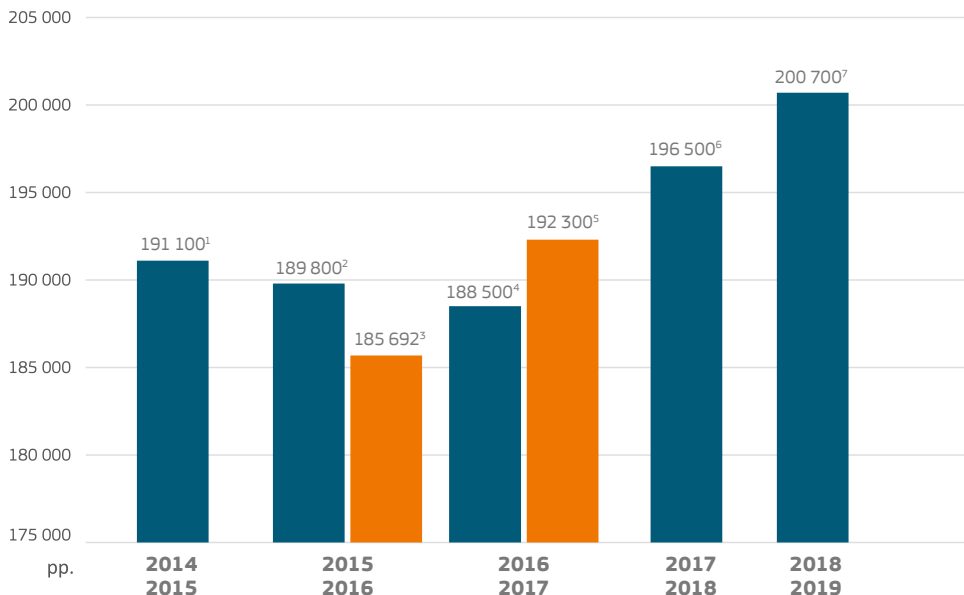
6 Заклади загальної середньої освіти // МОН [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/znz_u.html; <http://archive.is/kguCl>

7 Ситуация с доступом к образованию на родном языке в Крыму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crimeahrg.org/ru/situatsiya-s-dostupom-k-obrazovaniyu-na-rodnom-yazyike-v-kryimu/>

8 Школы Крыма с сентября перейдут на российские стандарты // Кореспондент.net [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3321592-shkoly-krymas-s-sentjabria-pereidut-na-rossyiskye-standarty>; <http://archive.is/v69zQ>

Так зване Міністерство освіти Республіки Крим наводить таке число дітей, що навчаються у школах ТОТ Криму:

Кількість дітей, які навчаються у школах ТОТ Автономної Республіки Крим

1. <http://www.ug.ru/archive/60376> , <http://archive.is/QmVE0>
2. Число вираховано від відсоткової кількості, поданої у статті <http://archive.is/kvkN2>
3. Відповідно до даних на кінець року <https://monm.rk.gov.ru/article/show/489> , <http://archive.is/z7yIT>
4. Дані взято з документів, опублікованих на сайті окупаційного Міністерства освіти Республіки Крим
5. Згідно з інформацією, поданою у статті <https://monm.rk.gov.ru/article/show/810> , <http://archive.is/FkRpm>
6. Дані взято з документів, опублікованих на сайті окупаційного Міністерства освіти Республіки Крим
7. <https://monm.rk.gov.ru/article/show/1143> , <http://archive.is/6vwM2>,

З 2015 навчального року в Криму спостерігається певна тенденція: упродовж декількох місяців наприкінці навчального року там «зникають» учні⁹. І не одна чи дві дитини, а сотні. Офіційні дані так званого Міністерства освіти Республіки Крим підтверджують цю статистику: різниця у кількості між початком і кінцем 2015/2016 навчального року становить 4 108 осіб (якщо припустити, що у класі навчається приблизно 30 учнів, то виходить майже 137 класів). У 2016/2017 навчальному році «зникли»

9

Олег Охредько. Окупований Крим. Куди зникли випускники шкіл // Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29282433.html>

майже 600 випускників, але водночас додатково «з'явилось» майже 3800 учнів (згідно з інформацією, поданою у статті від 29.08.2017¹⁰).

27 лютого 2018 р. Інформаційно-методичний, аналітичний центр («ДКЗ РК «ІМАЦ») у звіті за результатами проведення підсумкових творів вказав, що на іспит зареєстровані 10085 учнів та учениць. А 24 травня керівниця Міністерства освіти Криму Наталя Гончарова заявила, що кримські школи закінчили 9902 випускники та випускниці. Різниця становить 183 учні, а це майже 2% від загальної кількості дітей, які випускаються зі шкіл на півострові. Отже, у 2017/2018 навчальному році за два місяці зникло 8 класів.

Останніми роками освітня статистика анексованого Криму стала закритою. Дізнатися кількісні показники або дуже складно, або інформація надто суперечлива. Здебільшого наводяться дані у відсотках без уточнення використовуваної методології.

У межах цього дослідження не вдалося знайти пояснення зменшенню кількості випускників. Можливо, така ж ситуація була в Криму і до окупації, можливо, учні випускних класів виїжджають для отримання легальних освітніх документів до РФ або до материкової України. Можливий варіант міграції у європейські країни, та в будь-якому разі ця інформація потребує додаткового дослідження.

Крім того, з початку окупації півострова спостерігається тенденція до зменшення кількості випускників та випускниць:

Навчальний рік	Кількість випускників	Джерело інформації
2013/2014	12 079	дані зі статистичних звітів РИК-76 ¹¹
2014/2015	11 796	дані зі статистичних звітів РИК-76 ¹² дані про кількість зареєстрованих для написання підсумкового твору/переказу, який є обов'язковим в РФ
2015/2016	10 700/ 10 120/ 9 200	кількість випускників за даними звіту РИК-76 – 10700 (дані на початок навчального року) ¹³ , кількість випускників, які зареєструвалися для написання підсумкового твору/переказу, обов'язкового в РФ, у лютому 10120 ¹⁴ . А відповідно до статті від 25.05.2016, випускників 9 200 ¹⁵

10
Наталя Гончарова подвела итоги работы крымских школ в 2016/2017 учебном году и определила основные направления развития в новом учебном году // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/810>; <http://archive.is/FkRpm>

11
дані зі статистичних звітів РИК-76

12
дані зі статистичних звітів РИК-76

13
дані зі статистичних звітів РИК-76

14
3 февраля в Крыму состоялся первый этап написания итогового сочинения (изложения) // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/400>; <http://archive.is/yMagQ>

15
В Крыму отзвенели «Последние звонки» // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/489>; <http://archive.is/z7yIT>

2016/2017	9 493/ 9 528	відповідно до кількості учнів, які писали підсумковий твір/переказ ¹⁶ / згідно з інформацією, поданою у статті «Свои знания по истории проверили 9528 одиннадцатиклассников Республики Крым. Согласно решению органов исполнительной власти республики, в работе приняли участие все обучающиеся 11 классов из 484 образовательных организаций» ¹⁷
2017/2018	10 085/ 10 067	згідно з кількістю учнів, які писали підсумковий твір/переказ ¹⁸ відповідно до статті від 6 червня 2018 р. «В Крыму экзамен по русскому языку сдадут 10 067 одиннадцатиклассников» ¹⁹
2018/2019	9 850	відповідно кількості учнів, які писали підсумковий твір/переказ ²⁰ . 9 610 – відповідно до статті від 24.05.2019 ²¹

16

Крымские школьники написали итоговое сочинение (изложение) // Правительство Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20161211181518/https://monm.rk.gov.ru/rus/index.htm/news/349652.htm>

17

Статья від 23.03.2018. Свои знания по истории проверили 9528 одиннадцатиклассников Республики Крым // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/947>; <http://archive.is/YGshs>

18

В Крыму состоялся первый этап итогового сочинения (изложения) // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/886>; <http://archive.is/29PoA>

19

В Крыму экзамен по русскому языку сдадут 10067 одиннадцатиклассников // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/1004>; <http://archive.is/R014A>

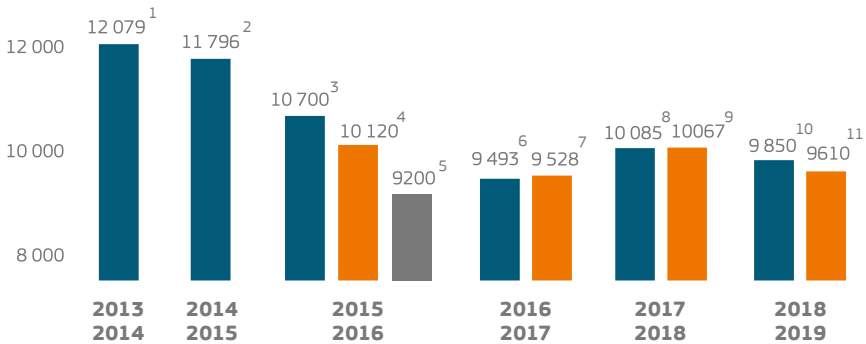
20

Крымские выпускники 11 классов написали итоговое сочинение (изложение) // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/1115>; <http://archive.is/nkx6>

21

В Крыму отзвенели последние звонки // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/1213>; <http://archive.is/iciqh>

Кількість випускників і випускниць на ТОТ Криму

1. Дані зі статистичних звітів РИК-76

2. Дані зі статистичних звітів РИК-76

3. Дані зі статистичних звітів РИК-76

4. Кількість випускників, які зареєструвалися для написання підсумкового твору/переказу, обов'язкового в РФ <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/400>, <http://archive.is/yMagQ>

5. Відповідно до статті на сайті окупаційного Міністерства освіти від 25.05.2016 <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/489>, <http://archive.is/z7yIT>

6. Відповідно до кількості учнів, які писали підсумковий твір/переказ <http://web.archive.org/web/20161211181518/https://monm.rk.gov.ru/rus/index.htm/news/349652.htm>

7. Згідно з інформацією, поданою у статті від 23.03.2018 <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/947>, <http://archive.is/YGshs>

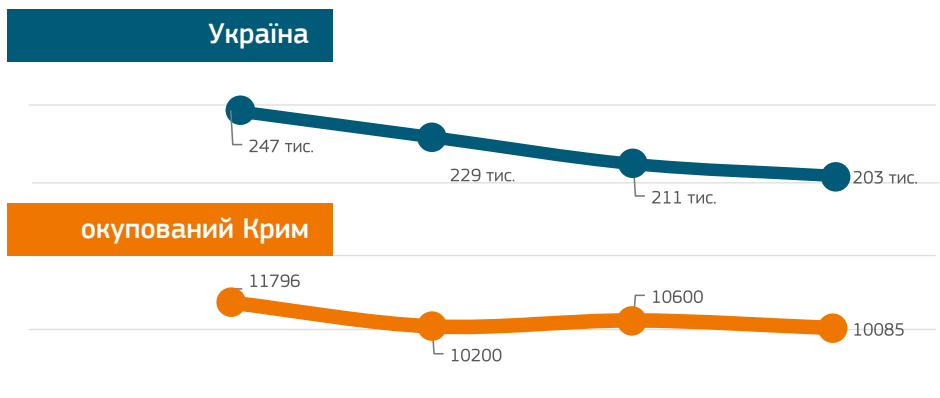
8. Відповідно до кількості учнів, які писали підсумковий твір/переказ <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/886>, <http://archive.is/29PoA>

9. Відповідно до статті від 6 червня 2018 року <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/1004>, <http://archive.is/R014A>

10. Відповідно до кількості учнів, які писали підсумковий твір/переказ <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/1115>, <http://archive.is/nlkx6>

11. Відповідно до статті від 24.05.2019 <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/1213>, <http://archive.is/iciqh>

Загалом ситуація подібна до загальноукраїнської:

«Для участі в зовнішньому незалежному оцінюванні 2019 року зареєстровано 354 051 особу», – йдеться у повідомленні Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО).

Проте є підстави прогнозувати, що ця тенденція змінюватиметься через демографічну політику Російської Федерації на тимчасово окупованому півострові. За декілька років окупації у різні способи було здійснено певну заміну кримчан на російських громадян (на початок 2018 р. – до 17%)²². Окрім того, статистичні дані не враховують суттєвого збільшення військового контингенту і працівників спеціальних служб, більшість серед яких «перебираються» на півострів із сім'ями. Показовими є такі приклади: у Севастополі в минулому навчальному році кількість учнів перших класів збільшилася на 30% (з 3800 до 4500)²³, через що впроваджено навчання у дві зміни.

Кількість вступників у перші класи:

Рік окупації	Навчальний рік	Кількість вступників у перші класи
1	2014/2015	21 300 — в Криму, 3 500 — у Севастополі ²⁴
2	2015/2016	22 294, в Криму – 18 4612, у Севастополі – 383 ²⁵
3	2016/2017	приблизно 21 000 — в Криму, 4 500 — Севастополі
4	2017/2018	22 500 — в Криму, 4980 — у Севастополі
5	2018/2019	приблизно 23 000 — в Криму, понад 5 000 — у Севастополі ²⁶

Також прослідковується поступове збільшення учнів 9-х класів.

Отже, якщо АР Крим і м. Севастополь протягом тривалого часу перебуватимуть під контролем окупаційної влади, кількість школярів, які мають право на реалізацію освітніх прав з боку України, суттєво зменшиться.

Аналіз контингенту учнів тимчасово окупованого Криму в контексті рівнів навчання і навчання за програмами українського освітнього поля показує, що ті учні, які у 2018/2019 р. закінчили 6-й клас, навчалися вже виключно за програмами Російської Федерації і не мають жодної сертифікації за рівнями навчання України (таблиця):

22

Росія змінює населення Криму: окупанти заселили на півострів вже 250 тисяч росіян // Вголос [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/rosiya-zminyuye-naselennya-krimu-okupanty-zaselyly-na-pivostrov-vzhe-250-tysyach-rosiyan_316870.html

23

Развитие системы образования города Севастополя в 2016–2017 учебном году // Департамент образования и науки города Севастополя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://do.sev.gov.ru/activity/otchety-o-deyatelnosti/1478-razvitiye-sistemy-obrazovaniya-goroda-sevastopolya-v-2016-2017-uchebnom-godu>

24

О готовности системы образования к началу учебного года. Селекторное совещание // Правительство Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://government.ru/news/14464/>; <http://archive.is/VodYE>

25

Первый урок в крымских школах будет посвящен истории и современности ГТО Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/316>; <http://archive.is/S0aSU>

26

«Круги ада» для крымских первоклассников // Альменда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://almenda.org/krugi-ada-dlya-krymskix-pervoklassnikov/>

Класи	Роки											
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1-й												РФ
2-й											РФ	РФ
3-й										РФ	РФ	РФ
4-й									РФ	РФ	РФ	РФ
Перший рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття початкової освіти)^{27,28}												
5-й								РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
6-й							РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
7-й						УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
8-й				УК	УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
9-й			УК	УК	УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
Другий рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти)												
10-й		УК	УК	УК	УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
11-й	УК	УК	УК	УК	УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
Третій рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти)												

27

Цього року учні отримують нові свідоцтва про здобуття освіти: затверджено нові зразки документів // Педагогічна преса [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pedpresa.ua/197145-tsogo-roku-uchni-otrymayut-novi-svidotstva-pro-zdobuttya-osvity-zatverdzeni-novi-zrazky-dokumentiv.html>

28

Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. №1341 Про затвердження Національної рамки кваліфікацій // Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12>

Закон України «Про освіту» визначає такі рівні освіти: початкова освіта, яка відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій (1-4 клас); базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій (5-9 клас); профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій (10-11 клас).

Отже, лише десятикласники мають право на отримання документів, що відповідають першому рівню Національної рамки кваліфікацій, а саме свідоцтва про здобуття початкової освіти. Усі решта школярів у Криму повинні бути під час інтеграції до освітнього поля України отримати відповідні освітні документи щодо трьох рівнів освіти.

У кількісних показниках без врахування дітей, які переїхали з РФ, та десятикласників (2018/2019 н.р.) це орієнтовно 200 тисяч школярів (дані на 2019 р.).

Якщо розглянути проблему отримання освітніх документів²⁹ через кількісні показники випускників з 2015 по 2019 рр., виходять такі дані:

2014/2015	11 796	свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
2015/2016	10 700/10 120/9 200	свідоцтва про здобуття базової середньої освіти свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
2016/2017	9 493/ 9 528	свідоцтва про здобуття базової середньої освіти свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
2017/2018	10 085/ 10 067	свідоцтва про здобуття базової середньої освіти свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
2018/2019	9 850	свідоцтва про здобуття базової середньої освіти свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
Усього не отримано документів	39 530	свідоцтва про здобуття базової середньої освіти
Усього не отримано документів	51 326	свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти
ЗАГАЛОМ	90 856	

29

Атестат змінили на свідоцтво – документ про отримання повної загальної середньої освіти матиме іншу назву, а також стане доступнішим для осіб з порушенням зору // Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/atestat-zminili-na-svidoctvo-dokument-pro-otrimannya-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-matime-inshu-nazvu-takozh-stane-dostupnishim-dlya-osib-z-porushennam-zoru>

Проблема отримання освітніх документів українського зразка стане особливо гострою під час перехідного періоду після повернення тимчасово окупованих територій. На жаль, ця проблема не тільки не вирішується, але й не розглядається на державному рівні, зокрема Міністерством освіти та науки України. Дії держави протягом п'яти років було спрямовано на вирішення ситуативних викликів, і питання майбутньої реінтеграції мешканців тимчасово окупованого Криму не враховувалися.

На початку квітня МОН України розпочало переговори з Кримом, намагаючись заспокоїти батьків та учнів. 14 квітня 2014 р. МОН України виступило із заявою: «Позиція МОН України щодо видавання шкільних атестатів кримським випускникам незмінна», у якій зазначено, що атестати учням випускних класів будуть видані. У Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово

во окупованій території України» (№ 1207-VII від 15 квітня 2014 р.), у п. 12 ст. 7 практично визнається неможливість забезпечення освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях. 5 травня 2014 р. на брифінгу у МОНУ міністр заявив: «Для випускників 9-11 класів уже надруковано і завезено до Криму 4820 атестатів. Вони не будуть видаватися так званим міністерством освіти Республіки Крим, вони видаватимуться районними відділами освіти». Він додав, що у міністерстві готові до того, що можуть з'явитися проблеми з місцем видавання атестатів, тому в разі, якщо цього не вдасться зробити на території Криму, атестати випускники зможуть отримати в Херсонській області. «Тобто інтереси всіх випускників у Криму буде забезпечено».

У 2014 році Міністерство освіти і науки України забезпечило виготовлення свідоцтв про базову загальну середню освіту та атестатів про повну загальну середню освіту державного зразка випускникам з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя в такій кількості³⁰:

2013–2014 навчальний рік (видрук документів, одиниць)³¹

№	Назва документа про освіту	Автономна Республіка Крим	місто Севастополь
1.	Свідоцтво про базову загальну середню освіту	14 329	2 495
2.	Атестат про повну загальну середню освіту	12 096	1 916

У 2014 р. атестати, видані окупаційною адміністрацією, яка відмовилася від отримання виготовлених українських атестатів для випускників 9-х та 11-х класів, в освітніх закладах України вважалися дійсними і приймалися усіма навчальними закладами. Тому випускникам потрібно було самостійно вирішувати питання щодо отримання атестата. Якщо сам бланк атестата не був проблемою, то виготовлення додатка викликало певні труднощі – потрібно було привезти будь-який документ із тимчасово окупованої території або пройти перевірку з усіх предметів.

Таке ставлення позначилось і на результатах вступної кампанії 2014 року: до анексії Криму для проходження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) зареєструвалися майже 300 тис. українських випускників, серед них – понад 12 тис. кримчан. З-поміж цих 12 тис. усього 300 осіб склали ЗНО і побажали здобути вищу освіту в Україні.

З 2015 року питання отримання освітніх документів (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти та свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти) підміняється питанням вступу до вищих навчальних закладів України. Створена система спрямована лише на тих учнів, які висловили бажання продовжити навчання у вищих навчальних закладах України, і не розв'язує питання «нострифікації» у будь-якій формі освітніх документів дітей із тимчасово окупованої території.

30

Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство» УкрІна», 2016. – 148 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/crimea%20after.pdf>; http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=451:b-la-ignava-poshtovh-do-d-y&catid=35&Itemid=207&lang=ua

31

Примітка: школи АР Крим видали документи українського зразка про освіту лише незначній частині випускників. Майже всім учням «Міністерство освіти, науки і молоді Республіки Крим» видало документи про освіту Російської Федерації

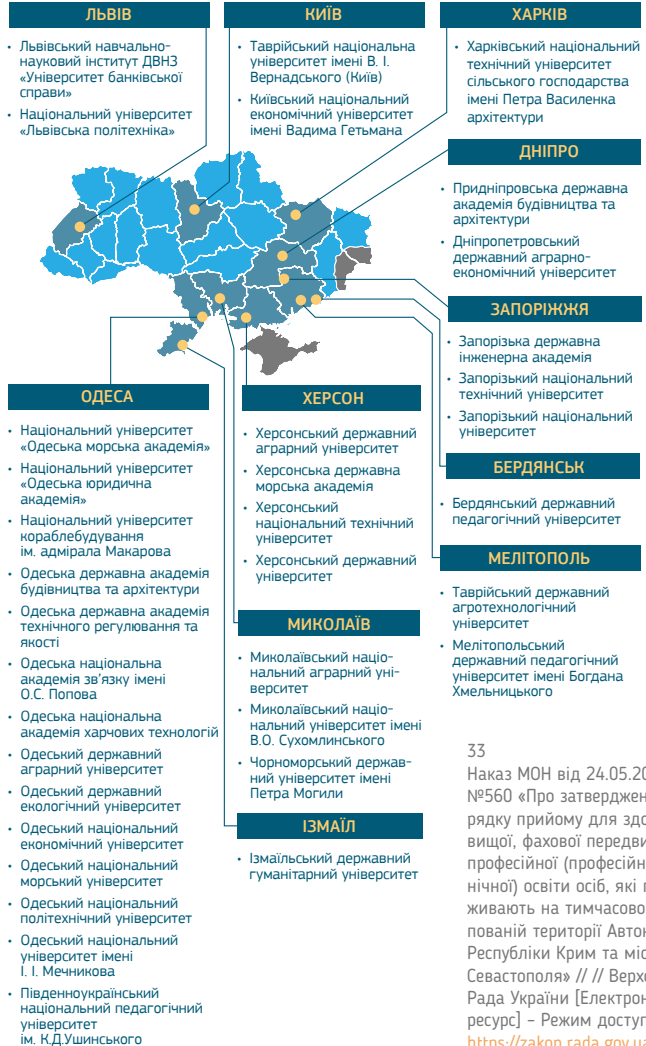
За офіційними результатами вступної кампанії 2015 року, студентами вищих навчальних закладів стали майже 10 тис. мешканців Луганської області, приблизно 22 тис. мешканців Донецької області та **968** мешканців Криму³².

32
На Колегії МОН підбили підсумки вступної кампанії-2015 // MY.OSVITA.NET [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zno.osvita.net/News.aspx?newsID=1873>

Загальна кількість дітей із тимчасово окупованого Криму, які отримали документи про здобуття повної загальної середньої освіти, стали студентами і студентками українських вищих навчальних закладів, невідома. Частина випускників і випускниць анексованого Криму вступають до українських ВНЗ, складаючи ЗНО через екстернат або дистанційну систему навчання, і кількість цих дітей також невідома, оскільки немає державних механізмів моніторингу (статистичних, соціологічних, інших досліджень), що не дає змоги відслідкувати кількість абітурієнтів, які скористалися загальною системою.

Особливу систему отримання документів про базову та повну загальну середню освіту під час вступу було запроваджено у 35 вищих навчальних закладах із 2016 року³³.

За період із 2016 по 2018 рр. нею скористалися, за даними МОН України, **431** особа³⁴, у 2019 – **265** осіб.

33
Наказ МОН від 24.05.2016 №560 «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» // Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0795-16>

34
За 3 роки кількість вступників з окупованих територій

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

**ОСВІТНІ ЦЕНТРИ «ДОНБАС-УКРАЇНА»
І «КРИМ-УКРАЇНА» У 2018 РОЦІ**
працювали з 4 червня до 28 вересня

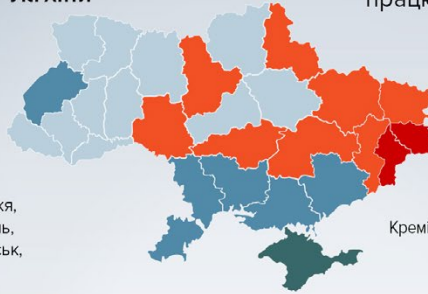
ОЦ «Крим-Україна»

діяли на базі

35 закладів
вищої освіти

у містах:

Бердянськ, Дніпро, Запоріжжя,
Ізмаїл, Київ, Львів, Мелітополь,
Миколаїв, Одеса, Первомайськ,
Харків, Херсон

ОЦ «Донбас-Україна»

діяли на базі

37 закладів
вищої освіти

у містах:

Київ, Бахмут, Вінниця, Дніпро, Краматорськ,
Кременна, Кривий Ріг, Костянтинівка, Покровськ, Лиман,
Лисичанськ, Маріуполь, Рубіжне, Северодонецьк,
Старобільськ, Слов'янськ, Харків, Торецьк

779 осіб
звернулися до
Освітніх Центрів

2016 153 особи

2017 204 особи

2018 227 осіб

Вступили до
ЗВО через
Освітні Центри

3186 осіб
звернулися до
Освітніх Центрів

2016 855 осіб

2017 1346 осіб

2018 1522 особи

Вступили до
ЗВО через
Освітні Центри

НАЙБІЛЬШЕ 2018-ГО ВСТУПИЛИ ЧЕРЕЗ ОЦ ТАКИХ ВИШІВ:

88 осіб
Таврійський
національний
університет імені
В.І. Вернадського

31 особа
Київський національ-
ний економічний
університет імені
Вадима Гетьмана

24 особа
Львівська
політехніка

219 осіб
Луганський
національний
університет імені
Тараса Шевченка

181 особа
Східноукраїнський
національний
університет імені
Володимира Дала

134 особи
Таврійський
національний
університет імені
В.І. Вернадського

З огляду на це дуже важко підсумувати кількість учнів з тимчасово окупованого Криму та Севастополя, які отримали освітні документи державного зразка. Міністерство освіти і науки України надає лише число вступників через Центри «Крим-Україна», решта даних невідомі. А втім, за 5 років документи про повну загальну освіту державного зразка отримали 1552 осіб, решта 51 326 має лише документи про освіту, видані на тимчасово окупованій території. Водночас, аналіз звернень до громадських організацій свідчить про те, що частина випускників з Криму обирає складний шлях загальної системи вступу.

ВИЩА ОСВІТА В ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ КРИМУ

У 2014 році в Криму навчалися майже 60 тис. студентів, серед яких понад 15 тис. після окупації півострова перевелися у навчальні заклади під контролем України. У ВНЗ III – IV рівнів акредитації анексованого Севастополя навчається орієнтовно 14 тис. студентів.

У серпні 2014 р. голова російського уряду Дмитро Медведєв розпорядився створити в Сімферополі Кримський федеральний університет імені В.І. Вернадського (КФУ)³⁵. У жовтні 2014 року він підписав розпорядження про створення ще одного федерального університету — Севастопольського державного (СДУ)³⁶. Для створення КФУ вирішили об'єднати 7 ВНЗ і 7 наукових організацій півострова, для СДУ — 7 севастопольських ВНЗ. Більшість приватних закладів закрилася, а філії українських вищих навчальних закладів у Криму набір на перший курс у 2014 р. не оголошували. Обидва університети утворені в січні 2015 р.

На початок 2019 р. до складу КФУ входять:

- Таврійський національний університет
- Таврійська академія
- Медична академія ім. С.І. Георгієвського
- Академія біоресурсів і природокористування
- Академія будівництва і архітектури
- Фізико-технічний інститут
- Інститут економіки і управління
- Гуманітарно-педагогічна академія
- Євпаторійський інститут соціальних наук
- Інститут педагогічної освіти і менеджменту
- Севастопольський економіко-гуманітарний інститут
- Таврійський коледж
- Медичний коледж
- Бахчисарайський коледж будівництва, архітектури та дизайну
- Агропромисловий коледж
- Прибрежненський аграрний коледж
- Технікум гідромеліорації і механізації сільського господарства

У 8 вищих навчальних закладів тимчасово окупованого Криму (у 2013 р. було понад 60) вступили понад 9 000 абітурієнтів (до цієї кількості входять 300 громадян РФ, які вступили до кримських ВНЗ), ще майже 2 500 абітурієнтів стали студентами російських ВНЗ (1 600 абітурієнтів вступили на бюджетні місця з 18 тис., виділених Росією для кримчан).

За даними самоаналізу КФУ, в 2015 р. у закладі навчалися 31 650 осіб, серед них на денній формі – 19 739. Кількість студентів на бюджетній основі становила 48,5% від загальної кількості. Слід зауважити, що

35

Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского // Википедия [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Крымский_федеральный_университет_имени_В._И._Вернадского

36

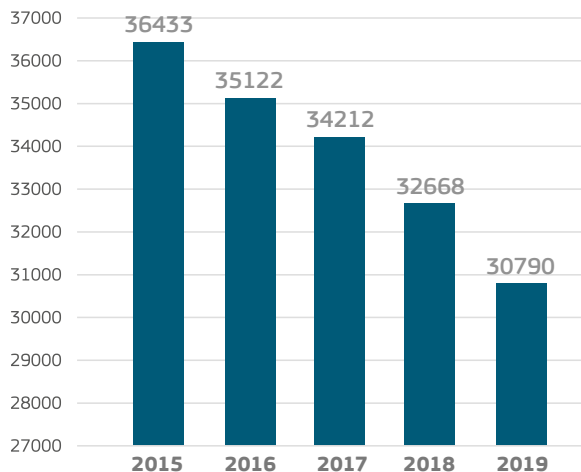
Севастопольский государственный университет // Википедия [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Севастопольский_государственный_университет

до анексії тільки в ТНУ ім. В.І. Вернадського навчалися майже 18 000 студентів. У 3-х інших великих ВНЗ Сімферополя (КДМУ, НАПКБ і КАТУ) – приблизно 15 000.

Відповідно до оприлюдненої інформації, у Кримському федеральному університеті імені В.І. Вернадського в 2018/2019 р. навчалось 32 668 осіб^{37,38}, а в Севастопольському державному університеті – 10 500. Щороку кількість контингенту КФУ скорочується: за 2018/2019 р. загальна кількість студентів, які там навчаються, зменшилася на 6% (1 878 осіб)³⁹.

Екстраполюючи ситуацію, можна чітко побачити скорочення кількості студентів і студенток КФУ, що водночас із підвищенням плати за навчання вказує на дуже складну ситуацію у вищій освіті держави-окупанта в Криму.

Кількість контингенту КФУ (2015 – 2019 рр.)*

Усього навчається в КФУ

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 – 2015
Очна форма (бакалавр і магістр)	16398	14845	14544	13342	12626	-3772 (24%)
Заочна форма (бакалавр і магістр)	10456	10026	8917	8589	7523	-2933
1 курс (очна форма)	3264	3098	2945	2926	2437	-827 (25%)
1 курс (заочна форма)	1561	860	842	966	832	-729 (47%)
Коледж (очна та заочна форми)	4320	4554	4809	4667	4606	+286
Разом у КФУ ⁴⁰	36433	35122	34212	32668	30790	-5643

37 Олег Охредько. «Титаник» вищого образования Крыма // Освіта.ІА [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.osvita.ua/blogs/619991/>

38 Інформація про численності навчаючихся по реализуемим образовательным программам за счет бюджетных ассигнований федерального бюджета, по договорам об образовании за счет средств физических и юридических лиц // Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/3eFaGhK>

39 Інформація з офіційних джерел КФУ

40 з урахуванням студентів очної та заочної форм навчання (бакалавр, магістр, спеціаліст, аспірант і студентів коледжу)

Усього навчається на бюджеті

	2015	2016	2017	2018	2019
Очна форма (бакалавр і магістр)	12344	12016	12548	11882	11299
Заочна форма (бакалавр і магістр)	2454	2898	3440	3678	3394
1 курс (очна форма)	2673	2772	2598	2508	2151
1 курс (заочна форма)	485	359	554	495	406
Коледж (очна та заочна форми)	2875	3301	3499	3425	3142
Разом у КФУ	20291	21301	22927	22580	21536

1.2. Тимчасово окупована територія Донецької області

У школах тимчасово окупованої території Донецької обл. у 2017 р. кількість школярів становила 127 100 осіб, а до 2019 року досягла показника в 143 409 осіб⁴¹.

Із них у учнів 11-х класів у 2017/2018 навчальному році 8 500, у 2018/2019 навчальному році заклади загальної середньої освіти випустили 13 228 учнів 9-х класів і 8 120 учнів 11-х класів⁴².

Таблиця⁴³:

41

Обучение в ДНР и ЛНР будет вестись по российским программам // ИА REGNUM [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://regnum.ru/news/2316538.html>

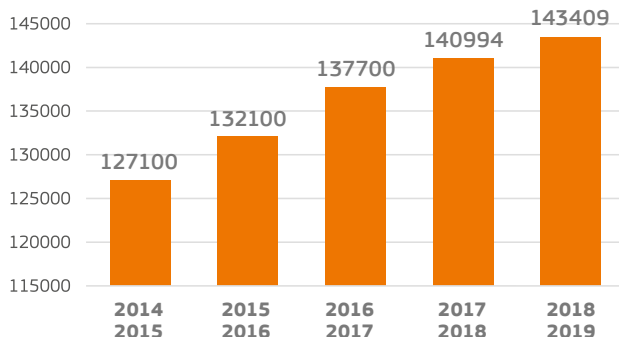
42

В «ДНР» назвали количество выпускников школ // Донецкие новости [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.dnews.dn.ua/news/716005>

43

Общее среднее образование в ДНР // ВСЁ ДНР [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://vsednr.ru/obshhee-srednee-obrazovanie-v-dnr/>

Загальна кількість учнів

У 2019 р. налічується 103 загальноосвітніх заклади спеціальної та професійної освіти здійснюють прийом студентів на 1 курс, для навчання першокурсників виділено 8 522 бюджетних місця⁴⁴.

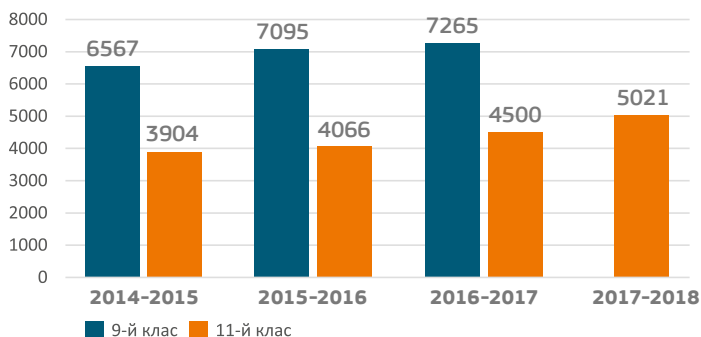
Від початку ведення освітньої діяльності вищі навчальні заклади так званої Донецької народної республіки активно співпрацювали з навчальними закладами Росії. За результатами першої випускної кампанії у 2015 р., майже 2 000 студентів отримали дипломи російських ВНЗ.

Особи, що проживають на території «ДНР», можуть вступити до навчальних закладів Росії з документом про середню освіту, виданим у так званій ДНР, і на конкурсній основі претендувати на освіту за рахунок коштів бюджету Російської Федерації.

1.3. Тимчасово окупована територія Луганської області

Станом на 2014/2015 н.р. у школах так званої Луганської народної республіки у випускних класах навчалася 10 471 дитина, серед них 6 567 дев'ятикласників і 3 904 учні здобули повну середню освіту⁴⁵.

Кількість учнів 9-х та 11-х класів

44

Министр образования и науки Михаил Кушakov подвел промежуточные итоги вступительной кампании и подчеркнул авторитет образовательной системы ДНР // Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://mondnr.ru/news/item/9117-ministr-obrazovaniya-i-nauki-dnr-mikhail-kushakov-podvel-promezhutochnye-itogi-vstupitelnoj-kampanii-i-podcheknul-avtoritet-obrazovatelnoj-sistemy-respubliki>

45

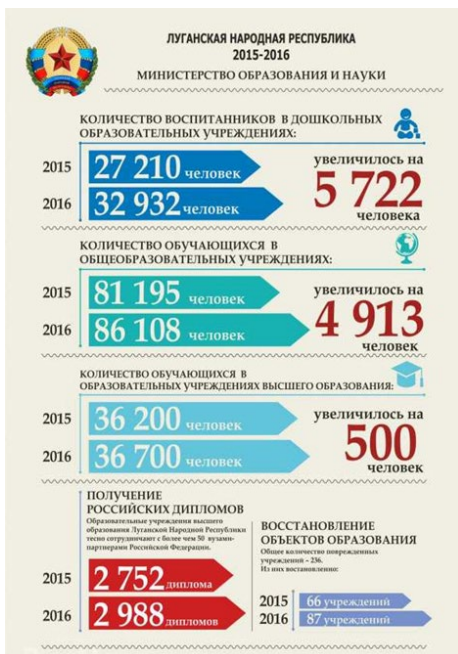
Количество школьников в учебных заведениях ЛНР увеличилось на 17% // miaistok.su [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://miaistok.su/kolichestvo-shkolnikov-v-uchebnyh-zavedeniyah-lnr-uvlechilos-na-17/>

У 2015/2016 р. ситуація мала дещо інший вигляд. Загальна кількість учнів у закладах загальної середньої освіти збільшилася на 620 осіб. Тобто учнів 9-х класів стало 7 095, а випускників 11-х класів – 4 066⁴⁶.

Тенденція до зростання кількості учнів продовжувалась і в 2016/2017 навчальному році. У цей період налічується 7 265 учнів 9-х класів і 4 500 – 11-х класів⁴⁷.

2017/2018 навчальний рік характеризується збільшенням кількості випускників 11-х класів до 5 021 особи. За результатами вступної кампанії у вищезгаданий рік, навчання розпочало 12 493 студенти⁴⁸.

Загальна кількість школярів у 2015 р. становила 81 195 осіб, у 2016 р. – 86 108. Оригінальні дані наведено в інфографіці одного з веб-порталів «ЛНР»:

Також маємо інформацію, що у 2017/2018 навчальному році працювало 343 загальноосвітні заклади, в яких навчалися 90 038 дітей. Кількість одинадцятикласників становила 5 021 особу, а дев'ятикласників – 8166 осіб⁴⁹.

Згідно з інформацією із сайту «Міністерства освіти ЛНР», незначна частина випускників загальноосвітніх закладів обирає єдиний державний (ЄДІ) іспит для вступу до закладів вищої освіти:

«На протяжении трех лет выпускники общеобразовательных учреждений Республики выбирают Единый государственный экзамен как форму вступительных испытаний в высшие учебные заведения: 2015 год – 11,4% выпускников, 2016 год – 12,5%, 2017 год – 9,6%».

46 Республика в цифрах: Развитие образования, науки и природ детского населения в ЛНР (ИНФОГРАФИКА) // Русская весна [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rusvesna.su/news/1485096191>

47 Количество школьников в учебных заведениях ЛНР увеличилось на 17% // miaistok.su [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://miaistok.su/kolichestvo-shkolnikov-v-uchebnyh-zavedeniyah-lnr-uvlechilos-na-17/>

48 <https://minobr.su/news/1212-otchet-o-rabote-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-luganskoy-narodnoy-respubliki-na-2017-god.html>

49 Последний звонок в ЛНР прозвенел для более 5 тыс. одиннадцатиклассников – Минобразования // Луганский Информационный Центр [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one-poslednii-zvonok-v-lnr-prozvenel-dlya-bolee-5-tys-odinnadtsatikklassnikov-minobrazovaniya-35490>

На 2018 р. припадає лише 210 випускників 11-х класів шкіл «ЛНР», які склали єдиний державний іспит на території Російської Федерації, а це 4,1%.

Зменшення кількості школярів, які обирають ЄДІ, директор науково-методичного центру розвитку освіти так званого ЛНР Оксана Колеснікова, прокоментувала:

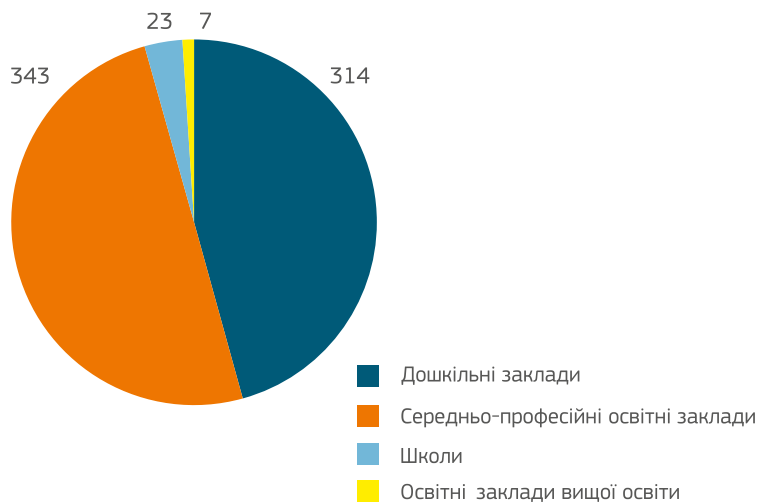
«Российская Федерация признала документы ЛНР и ДНР, количество учащихся, принявших решение сдавать ЕГЭ в России, значительно сократилось»⁵⁰.

У системі середньої професійної освіти так званої ЛНР функціонує 23 освітніх заклади, в яких станом на 2017 р. навчалося 11 667 студентів на 88 спеціальностях⁵¹.

У так званій Луганській народній республіці працює 314 дошкільних закладів, серед яких 260 – дитячі садочки. Черга в дошкільні організації станом на 1 жовтня 2017 р. налічувала 2 255 дітей, для 777 з них – це гостра необхідність. Для зменшення черги в 2017 р. було додатково відкрито 22 дошкільні групи для 440 дітей⁵².

У «ЛНР» функціонує 7 освітніх закладів вищої освіти. За результатами вступної кампанії 2017/2018 р., навчання розпочало 12 493 студенти⁵³.

Освітні заклади окупованої частини Луганської області

50
Только 210 выпускников из ЛНР захотели сдавать ЕГЭ в РФ // Cxid.info [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://cxid.info/tolko-210-vypusknikov-iz-lnr-zahoteli-sdavati-ege-v-rf-n141515>

51
<https://minobr.su/news/1212-otchet-o-rabote-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-luganskoy-narodnoy-respubliki-na-2017-god.html>

52
<https://minobr.su/news/1212-otchet-o-rabote-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-luganskoy-narodnoy-respubliki-na-2017-god.html>

53
<https://minobr.su/news/1212-otchet-o-rabote-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-luganskoy-narodnoy-respubliki-na-2017-god.html>

2. УМОВИ НАВЧАННЯ

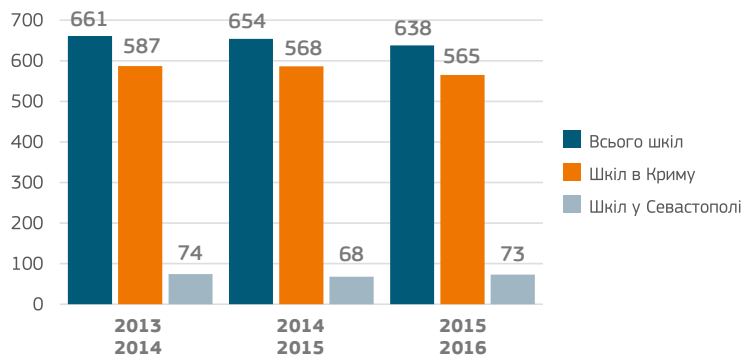
2.1. Тимчасово окупована Автономна Республіка Крим та м. Севастополь

Мережа загальноосвітніх організацій в Криму (статистичні дані на сайті так званого кримського «Міністерства освіти») залишається кількісно майже незмінною: у 2014/2015 навчальному році в «республіці» функціонувало 586 загальноосвітніх організацій усіх типів і форм власності (у 2013/2014 навчальному році – 587)⁵⁴. Із загальної кількості загальноосвітніх організацій 540 – денні загальноосвітні організації, 3 – вечірні (змінні) школи, 17 – загальноосвітні і спеціальні школи-інтернати, 16 – загальноосвітні навчальні заклади інших міністерств (відомств), 9 – недержавні заклади (середня наповнюваність загальноосвітніх організацій становить понад 300 осіб). У 2016 р. учні почали навчання у 613 навчальних закладах (540 середніх навчальних закладів у тимчасово окупованому Криму) та 73 загальноосвітніх закладах анексованого Севастополя).

54

Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гуцакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство Україна», 2016. – 148 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/crimea%20after.pdf>

Кількість шкіл в окупованому Криму

Ліцензування освітньої діяльності

Після окупації Криму РФ освітнім закладам Республіки Крим необхідно було пройти державну акредитацію освітньої діяльності, що є обов'язковою процедурою для подальшого функціонування освітніх установ. Відповідно до законодавства РФ, усі освітні організації Криму повинні були отримати ліцензію на здійснення освітньої діяльності до 1 вересня 2016 р.

Упродовж лютого 2015 р. правління за нагляду і контролю у сфері освіти «Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим» проводило серію семінарів для керівників органів управління освітою муніципальних

районів і міських округів і керівників освітніх установ з метою роз'яснення процедури надання адміністративної послуги з ліцензування освітньої діяльності організації, що здійснюють освітню діяльність на території республіки.

З 12 по 26.05.2015 р. з метою якісної підготовки документів, необхідних для здійснення процедури ліцензування освітньої діяльності, фахівці Управління з нагляду і контролю у сфері освіти надають практичну допомогу в формуванні ліцензійного пакета відповідальним за ліцензування освітньої діяльності і керівникам освітніх установ⁵⁵.

У вересні 2015 р. процес ліцензування продовжувався. Щоб запобігти можливому поверненню на доопрацювання документів, які представили освітні установи, із 7 по 11 вересня фахівці управління провели повторні консультації для керівників установ та відповідальних за проведення процедури ліцензування від кожного регіону республіки⁵⁶.

25 липня 2016 р. на сайті «Міністерства освіти Республіки Крим» з'явилась інформація про продовження строку видавання ліцензій і право видавати документи про освіту для Криму до 1 вересня 2018 р. 24 червня 2016 р. з ініціативи Державної Ради Республіки Крим Державна Дума РФ прийняла федеральний закон №307.

Згідно з наданою інформацією, станом на 25 липня 2016 р. не всі освітні організації Республіки Крим мали необхідну матеріально-технічну базу, тому не могли у 2016 р. отримати позитивний висновок Росспоживнагляду, а отже – отримати ліцензію і пройти процедуру державної акредитації⁵⁷.

Станом на грудень 2016 р. «Міністерство освіти, науки і молоді Республіки Крим», починаючи із січня 2015 р., надало 859 ліцензій на освітню діяльність. Отже, понад 65% освітніх організацій Республіки Крим отримали ліцензії⁵⁸.

Станом на 1 січня 2017 р. понад 80% кримських шкіл мають ліцензії і понад 60 подали документи на процедуру акредитації. Також отримали ліцензії 58% дошкільних установ, 34% установ додаткової освіти та 92% установ середньої професійної освіти⁵⁹.

Наталія Гончарова пояснила: «Сьогодні ми ставимо собі у пріоритет якість освіти. Процедура акредитації в 2017 році триває паралельно з процедурою моніторингу для того, щоб проаналізувати стан викладання окремих предметів в окремо взятих школах, що надалі дозволить визначити способи поліпшення якості освіти». Сьогодні з 557 загальноосвітніх організацій і 40 організацій середньої професійної освіти свідоцтва про державну акредитацію отримали 72 школи і 9 організацій середньої професійної освіти. У роботі перебувають документи 144 освітніх організацій⁶⁰.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.01.2017 р. №109-р Республіці Крим виділено субсидію на реалізацію заходів Феде-

55

Стаття від 18.05.2015. Консультации по лицензированию образования и лицензированной образовательной деятельности проводятся министерством ежедневно // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/>

56

Стаття від 16.09.2015. Минобраз Крыма информирует о лицензировании образовательной деятельности // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/323>

57

Стаття від 25.07.2016. Срок выдачи лицензий и право выдавать документы об образовании для Крыма продлен до 1 сентября 2018 года // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/522>

58

Стаття від 05.12.2016. Минобразования Крыма предоставлено 859 лицензий на образовательную деятельность // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/617>

59

Стаття від 20.01.2017. Частные образовательные организации Крыма не активно участвуют в процессе лицензирования // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/652>

60

Стаття від 27.03.2017. Наталья Гончарова: За три года материально-техническое оснащение крымских школ значительно улучшилось // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/707>

ральної цільової програми розвитку освіти (2016 – 2020 рр.), спрямованих на розвиток національно-регіональної системи незалежної оцінки якості загальної освіти через реалізацію пілотних регіональних проєктів і створення національних механізмів оцінки якості. Розмір субсидії становить 14,340 мільйонів рублів⁶¹.

Бюджетам муніципальних утворень республіки виділено субсидії на створення в освітніх установах, розташованих у сільській місцевості, умов для занять фізичною культурою і спортом. Субсидію в розмірі 28,5 мільйонів рублів виділено Феодосійському міському округу, Бахчисарайському, Білогірському, Джанкойському, Кіровському, Нижньогірському, Первомайському, Сімферопольському і Чорноморському районам. Відповідну постанову було прийнято на черговому засіданні «Ради міністрів Республіки Крим»⁶².

Уряд Криму виділив субсидію на реалізацію Державної програми «Доступне середовище». У Постанові Ради міністрів Республіки Крим із розподілу субсидій між муніципальними утвореннями Криму передбачено 12,4 мільйонів рублів на створення рівних можливостей отримання якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

Субсидію, що передбачена Постановою, буде виділено Армянську, Євпаторії, Керчі, Феодосії, Ялті та Чорноморському району⁶³.

Окрім того, окупаційна влада виділяє додаткові кошти на розвиток позашкільних освітніх закладів. Наприклад, 27 квітня 2018 р. було видано розпорядження №782-р, згідно з яким із Фонду національного достатку РФ додатково виділено 3,3 млрд рублів на фінансування робіт протизсувного та інженерного захисту території спальних корпусів і центру інноваційних освітніх технологій дитячого табору «Сонячний» МДЦ «Артек»⁶⁴.

Наведені дані свідчать про те, що система освіти тимчасово окупованої території є пріоритетною під час «інтегрування» до Російської Федерації. Але така «значна увага» до системи освіти тимчасово окупованого Криму викликана насамперед тим, що саме освіта стає основним майданчиком для знищення української ідентичності та сприяння формуванню російської ідентичності.

Процеси насильницької інтеграції можна побачити на показових прикладах доступу до мови навчання та вивчення рідної мови. Ґрунтовніше це питання розглядалося в публікаціях «Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії»⁶⁶ і моніторинговому звіті «Анексівана» освіта в тимчасово окупованому Криму»⁶⁷.

61

Республика Крым вошла в число победителей конкурсного отбора региональных программ развития образования // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/656>

62

Статья від 21.02.2017. Регионам республики выделены субсидии на создание в школах условий для занятий физкультурой и спортом // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/673>

63

Статья від 21.02.2017. Правительством Крыма выделено более 12 миллионов рублей на реализацию Государственной программы «Доступная среда» // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/674>

64

Распоряжение от 27 апреля 2018 года №782-р «О дополнительных бюджетных ассигнованиях на строительство и реконструкцию Международного детского центра «Артек» // Правительство Российской Федерации [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://government.ru/docs/32546/>; <http://archive.is/xYhJ>

65

Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство Україна», 2016. – 148 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/crimea%20after.pdf>

66

Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство Україна», 2016. – 148 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/crimea%20after.pdf>

67

«Анексівана» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : За заг. ред. Ю. Тищенко, О. Смірнова. – К.: Агентство «Україна», 2015. – 40 с. – Книга-«перекрутка» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/monitoring_report_education_ARC_Mar2015u.pdf

Охоплення учнів та учениць тимчасово окупованого Криму мовами навчання (у відсотках)

Рік навчання	Доступ до мови навчання та вивчення рідної мови
2013/2014	<p>Серед 586 загальноосвітніх шкіл:</p> <ul style="list-style-type: none"> 15 – із кримськотатарською мовою навчання (182 класи, 3092 учні); 1 – із кримськотатарською мовою навчання і класами з українською мовою навчання (40 класів, 809 учнів); 20 – із двома мовами навчання: кримськотатарська і російська (68 класів, 679 учнів); 27 – із трьома мовами навчання: українська, кримськотатарська і російська (109 класів, 1281 учень); Загалом кримськотатарською мовою навчалися 5551 учень (3,1% від загальної кількості); 12 707 учнів вивчали кримськотатарську мову як предмет, 28 – поглиблено, 6906 – факультативно⁶⁸. <p>На момент анексії у березні 2014 р. навчання державною мовою охоплювало 7,3% українських учнів (13 322 осіб), працювали 7 україномовних шкіл у містах, проте жодної україномовної школи – у сільській місцевості.</p> <p>Українська мова була загальнообов’язковою для вивчення в усіх школах АРК і м. Севастополя⁶⁹.</p>
2014/2015	<p>Серед 540 муніципальних загальноосвітніх організацій у Республіці Крим, у яких навчаються 191 100 дітей:</p> <ul style="list-style-type: none"> 15 – із кримськотатарською мовою навчання; кримськотатарською мовою навчаються 4895 дітей (2,7% від загального контингенту учнів); українською мовою навчаються 1990 дітей, (1,1% від загального контингенту учнів). Із 7 шкіл з українською мовою навчання в поточному році не закрито жодної.

68
Еміне Авамлієва: на початок навчального року підручників кримськотатарською мовою з предметів у Криму немає // Крим.Реаліті 08.09.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/27233092.html>

69
В окупованому Криму з 7 українських шкіл не залишилось жодної // Український кризовий медіа центр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/09/v-okupovanomu-krymu-z-7-ukrajinskyh-shkil-ne-zalyslyhos-zhodnoji/>

2015/2016 Серед 540 муніципальних загальноосвітніх організацій Республіки Крим, у яких навчаються **189 800 дітей:**

- 15 муніципальних загальноосвітніх організацій із кримськотатарською мовою навчання;
- кримськотатарською мовою навчається **5083 діти-ни (2,76%** від загального контингенту учнів);
- усього в Республіці Крим навчання кримськотатарською мовою організовано в 53-х загальноосвітніх організаціях 17-и муніципальних районів і міських округів. У поточному навчальному році відкрито 37 1-х класів. Як порівняти з минулим навчальним роком, кількість учнів у класах із кримськотатарською мовою навчання збільшилася на 188 осіб;
- українською мовою навчаються **949 осіб (0,5%** від загальної кількості учнів). Навчання організовано в 22-х загальноосвітніх організаціях. Цьогоріч відкрито 2 1-х класи з українською мовою навчання. У 2-х школах із 1-го по 9-й працюють класи з українською мовою навчання (Алушта, Феодосія).

2016/2017 Серед **532** муніципальних загальноосвітніх організацій Республіки Крим, у яких навчаються **188 500 дітей:**

- здобували освіту кримськотатарською мовою **5,3 тис. (3%);**
- українською мовою – **371 учень (0,2%);**
- у Республіці Крим продовжує функціонувати **15** загальноосвітніх організацій із кримськотатарською мовою навчання (201 клас, 3651 учень);
- у Республіці Крим у поточному навчальному році функціонує 1 загальноосвітня організація з українською мовою навчання (9 класів, 132 учнів): муніципальна бюджетна освітня установа «Школа №20» м. Феодосії;
- до того ж, на базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкрито класи з кримськотатарською мовою навчання (у 37 школах – 137 класів, 1730 учнів);
- на базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкрито класи з українською мовою навчання (у 12 школах – 19 класів, 239 учнів).

2017/2018 Серед **527** муніципальних загальноосвітніх організацій Республіки Крим, у яких навчається **196 500** дітей:

- 15 загальноосвітніх організацій із кримськотатарською мовою навчання (202 класи, 3753 учні);
- здобували освіту кримськотатарською мовою **5600 (3%)**;
- українською мовою – **318 учнів (0,2%)**;
- у Республіці Крим у поточному навчальному році функціонує 1 загальноосвітня організація з українською мовою навчання (9 класів, 146 учнів): муніципальне бюджетне освітня установа «Школа №20» м.Феодосії;
- до того ж, на базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкрито класи з кримськотатарською мовою навчання (у 31 школі – 133 класи, 1879 учнів);
- на базі загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання відкрито класи з українською мовою навчання (у 7 школах – 13 класів, 172 учні)

2018/2019 Серед кримських шкіл усіх форм власності, у яких навчається **200 700** учнів:

- здобували освіту російською мовою – **194 400 (96,7%** від загального контингенту);
- кримськотатарською мовою – 6100 учнів (3,1%);
- українською мовою – 249 учнів (0,2%);
- у Криму функціонує 15 загальноосвітніх організацій із кримськотатарською мовою навчання (224 класи, 4258 учнів);
- у Криму функціонує 1 школа з українською мовою навчання (9 класів, 144 учнів);
- до того ж, на базі загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання відкрито класи з кримськотатарською мовою навчання (у 27 школах – 126 класів, 1834 учні);
- на базі загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання відкрито класи з українською мовою навчання (у 5 школах – 8 класів, 105 учнів)⁶⁹.

69
Стаття від 29.01.2019. В 2018/2019 учебном году изучение родных языков организовано для 38 871 крымского школьника// Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/1143>; <http://archive.is/6vwM2>

Офіційно Школа №20 м.Феодосії⁷⁰ – заклад з українською мовою навчання, проте фактично – це імітація навчання українською мовою, необхідна країні-окупантові для демонстрації виконання певних рішень, передусім на міжнародному рівні.

У 2019 – 2020 рр. у Школі №20 українською мовою навчається 152 учні (у 2018/2019 навчальному році – 144; у 2017/2018 навчальному році – 132). Установа є малокомплектною школою (середня наповнюваність у 1 – 4-х класах – 18,5 учнів; у 5 – 9-х класах – 15,6; у 10 – 11-х класах – 11), що розташована в селищі міського типу за 14 км від Феодосії. Школа №20 не задовольняє потреб не лише всього Криму, а навіть самої Феодосії.

Уся документація і сайт установи ведуться виключно російською мовою. Заявлено, що навчання проводиться українською, та за якими підручниками – на сьогодні невідомо (інформації на сайті так званого МОН Криму про забезпечення підручниками українською мовою з навчальних предметів, наприклад, математики, – немає, однак є інформація про забезпечення підручниками кримськотатарською мовою).

Кількість годин, виділених на вивчення української мови і літератури у класах з українською мовою навчання, менша за кількість годин на вивчення російської мови і літератури.

Гуртки в цьому закладі переважно військово-спортивного спрямування: із 5 гуртків 1 має військову спрямованість, 3 – спортивні, 1 – культурного напрямку⁷¹.

Опитування, проведене моніторами КПГ, виявило, що більшість уроків і позакласних заходів проводиться російською мовою. Відомості про прийняття у 1 клас не містять інформації про навчання українською мовою⁷².

ПІДРУЧНИКИ

Після окупації почалася заміна українських підручників на російські: 18 липня 2014 р. до Криму привезли першу партію підручників з інформатики для 7 – 11-х класів видавництва «БИНОМ. Лабораторія знань» у кількості 90 216 примірників⁷³; 30 липня 2014 р. у Крим надійшла друга партія підручників. Школи Криму вже отримали 524 744 примірники (підручники видавництва «Просвещение») ⁷⁴. Окупаційне Міністерство освіти, науки і молоді Республіки Крим уклало державні контракти з п'ятьма видавництвами-постачальниками підручників для учнів 1 – 11-х класів з федерального переліку підручників:

ВАТ «Просвещение» – 2 168 082 примірники, 88,8% від загальної кількості;

ТОВ «Русское слово-учебник» – 78 054 примірники, 3,2% від загальної кількості;

ТОВ «Дрофа» – 96 634 примірники підручників, 4% від загальної кількості;

70

Дни открытых дверей (онлайн) в колледжах, техникумах и вузах, расположенных на территории Республики Крым // Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Школа №20 г. Феодосии Республики Крым» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://feoschool20.lbihost.ru/> (на 04.11.2019 р.)

71

Дані офіційного сайту «Школи №20 м. Феодосія» // Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Школа № 20 г. Феодосии Республики Крым» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://bit.ly/30p0rrh>

72

Дані офіційного сайту «Школи №20 м. Феодосія» // Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Школа № 20 г. Феодосии Республики Крым» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://bit.ly/398zo9i>

73

В Крым пришли первые учебники // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 18.07.2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/14>

74

В Крым продолжают поступать учебники // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 30.07.2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/12>

ТОВ «Бинум. Лаборатория знаний» – 90216 примірників, 3,7% від загальної кількості;

ТОВ «ВЛАДОС» – 7 600 примірників, 0,3% від загальної кількості⁷⁵.

У 2016 р. було видано 43 найменування підручників для учнів, що навчаються кримськотатарською мовою, загальним тиражем 45 000 примірників. Видавництво «Просвещение» (м.Москва) організувало друк і доставку підручників у Республіку Крим⁷⁶.

Водночас зі шкільних бібліотек було вилучено всі підручники, за якими навчалися до 2014 р. Слід також зауважити, що вивчення історії України у програмі курсу історії не передбачено. Тому з 2014 р. у кримських школярів немає можливості вивчати історію українського народу.

Історію Росії в Криму вивчають відповідно до наказу Міністерства освіти і науки Російської Федерації від 8 червня 2015 р. №576 «О внесении изменений в федеральный перечень учебников, рекомендованных к использованию при реализации имеющих государственную аккредитацию образовательных программ начального и общего, основного общего, среднего общего образования, утвержденного приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 31 марта 2014 г. №253) за єдиними для РФ підручниками.

У методичних рекомендаціях – «Методические рекомендации об особенностях преподавания предметов по истории и обществознанию в 2015/2016 году и критерии оценивания»⁷⁷ – наголошується: *«Новые учебники отличаются от прежних главным образом тем, что в их основе лежат единая для всех методологическая концепция и единый содержательный стандарт, разработанные Российским историческим обществом. Это попытка достичь на их основе общенационального консенсуса по нашей истории»*. Особливу увагу в методичних рекомендаціях звернено на викладання історії Росії: *«... курс «История России» занимает приоритетное место и должен занимать не менее 60-70% по объему учебного времени»*.

Аналіз підручників з історії Росії⁷⁸ показав неабияку заангажованість і упередженість до території сучасної України, Білорусі, Литви і певних історичних процесів.

Також потрібно звернути увагу на те, що з 2014 по 2019 р. для школярів і молоді АР Крим та м. Севастополя проводять велику кількість тематичних заходів, конкурсів, проектів, спрямованих на формування російської ідентичності⁷⁹. Наприклад, кримська молодь взяла участь у Всеросійському проєкті «Діалоги з героями»⁸⁰. Основною метою цього проєкту є розвиток системи наставництва і наступності поколінь, формування патріотичної свідомості, моральних і ціннісних орієнтирів на прикладі героїчних особистостей, які присвятили своє життя служінню людям і батьківщині, та їхніх вчинків, гідних наслідування.

75
Там само

76
Впервые в Республике Крым издано 43 наименования учебников на крымскотатарском языке // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 04.02.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/403>

77
Офіційні дані. Крымский Республиканский Институт постдипломного педагогического образования [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.krippo.ru/index.php/8-2012-06-10-16-36-08/1297-arkhiv>

78
Олег Охредько. Підручник з історії – головна зброя Росії. 18.03.2016 // ZN.UA [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/pidruchnik-z-istoriyi-golovna-zbroya-rosiyi-_html

79
В Симферополе подвели итоги литературного конкурса, приуроченного к годовщине «Крымской весны» // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 28.02.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/685>; В Криму прошел обучающий семинар для волонтерского корпуса окружного молодежного форума «Родная гавань» // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 22.06.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/499>

80
Крым принял участие во Всероссийском проекте «Диалоги с героями» // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 10.10.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/article/show/838>

Під час зустрічі кримські школярі і студенти могли поспілкуватися зі «справжніми Героями і патріотами Росії», обговорювали перспективи та особливості розвитку патріотичних молодіжних напрямів, «розширювали» свої знання з «героїчної історії» Росії і патріотичних символів.

Загалом за період 2014 – 2016 рр. у межах різних Всеросійських форумів і конкурсів юні кримчани отримали з федерального бюджету грантову підтримку на реалізацію власних проектів у розмірі 9 млн рублів. Вибудовується грантова підтримка молодіжних ініціатив і всередині Республіки Крим: Міністерство освіти, науки і молоді РК протягом трьох років провело грантових конкурсів на загальну суму 3,7 млн рублів⁸¹.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ

Основним напрямом в освітній сфері, у сфері державної політики стосовно молоді та дітей стала мілітаризація. Росія здійснює мілітаризацію освіти й роботи з дітьми і молоддю за допомогою різних інструментів, та переважно – через державну систему освіти.

81
Молодые крымчане за три года получили грантовую поддержку на общую сумму около 9 миллионов рублей // Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым 28.03.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/ru/article/show/708>

На фото: дошкільна освітня установа муніципальної освіти міського округу Ялта «Дитячий садок №12»⁸²

У сфері загальної системи навчання впровадження мілітаризації відбувається через патріотичне виховання. Уже в грудні 2014 р. з'являється «Концепция патриотического и духовно-нравственного воспитания населения в Республике Крым» та безліч документів на її виконання (планів, заходів, програм).

82
Сайт Муниципального бюджетного дошкольного образовательного учреждения «Детский сад №12» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://xn--12-6kcpbe8fh.xn--80avv4c.xn--p1ai/>

Протягом 6 років спостерігається збільшення мілітаризації в системі освіти: кількість воєнізованих класів зростає більш ніж утричі, а кадетських класів у Сімферополі, яких у 2016 р. було 12, тепер – понад 40 (2019 р). Система формальної і неформальної освіти Криму спрямована на формування у дітей російської ідентичності та увявлення про те, що участь у війнах, які розв'язує уряд, – це «священний обов'язок кожного громадянина Росії». Пропаганда посилюється реальною військовою підготовкою дітей з метою їх залучення до майбутніх військових операцій.

На фото: перше кадетське училище – військова школа для підлітків⁸³

Нині в Росії до військової підготовки дітей від 3 до 18 років залучені Міністерство оборони, Міністерство освіти і науки, ФСБ, МНС, МВС, Слідчий комітет, інші органи державної влади Росії, Російська Православна Церква (РПЦ), різні парамілітарні організації на кшталт так званого «козацтва» тощо.

На фото: відкриття першого кадетського класу під патронатом МВС Криму⁸⁴

83
Первое кадетское училище в Крыму // BigPicture.Ru [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bigpicture.ru/?p=545981>

84
Первый кадетский класс под патронатом МВД Крыма открылся в Симферополе // МК в Крыму 01.09.2017[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crimea.mk.ru/articles/2017/09/01/pervyy-kadetskiy-klass-pod-patronatom-mvd-kryma-otkrylsya-v-simferopole.html>

На фото: юні кадети – учні спеціалізованого «полицейського» класу сімферопольської школи №28, створеного під патронатом МВС по Республіці Крим, побували на базі кримського підрозділу військ нацгвардії⁸⁵.

У Корейській школі (м.Ялта) реалізується проект оборонно-спортивного профілю, в Ялтинській школі №7 сформовано морські класи, в Лівадійській школі створено козацький клас⁸⁶, а в школі №11 – кадетські класи⁸⁷.

Відкрито кадетські класи Слідчого комітету⁸⁸ в Севастополі у школі №22, у Сімферополі – 2 класи у школі-ліцеї №3 ім. А.С. Макаренка, у Євпаторії – 3 кадетські класи у школі №16, тут учні 3-го, 6-го і 7-го класів. До того ж, учні 3-го класу – наймолодші серед вихованців кадетських класів Слідчого комітету в Росії. Влітку 2017 р. в дитячому таборі «Артек» відбулось декілька «спеціалізованих» змін «Юний слідчий».

На фото: перша патріотична табірна зміна «Кадети-патріоти» на базі Російського санаторно-реабілітаційного центру для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, м. Євпаторія⁸⁹

85
Воспитанники «полицейского» кадетского класса познакомились с работой спецназа // Министерство внутренних дел по республике Крым 03.11.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://82.xn--b1aew.xn--p1ai/news/item/11503738/>

86
Офіційний сайт. Крымский казачий кадетский корпус [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cadets-crimea.ru/chto-dolzny-ponyat-roditeli/abiturientam/>

87
Кадетское образование: проблемы, опыт, эффективные решения // Информцентр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mediayalta.ru/news/article/kadetskoe-obrazovanie-problemy-opyt-effektivnye-resheniya>

88
Воспитанники семи кадетских классов Следственного комитета в Крыму сели за парты // Главное следственное управление СК России по Республике Крым и городу Севастополю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crim.sledcom.ru/Kadety/item/1390102/>

89
В Крыму открыта первая патриотическая лагерная смена «Кадеты-патриоты» // Главное следственное управление СК России по Республике Крым и городу Севастополю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crim.sledcom.ru/Kadety/item/1390151/>

За інформацією з сайту Державного бюджетного загальноосвітнього закладу Республіки Крим «Кадетська школа-інтернат «Кримський кадетський корпус»⁹⁰, за 5 років кадетський корпус закінчили 273 юнаків. До вищих навчальних закладів вступило 240 осіб (88% від загальної кількості випускників), із них 145 (53% від загальної кількості випускників) обрали для подальшого навчання ВНЗ силових міністерств і відомств, зокрема 122 осіб (45% від загальної кількості випускників) вступили до вищих військових навчальних закладів⁹¹.

З підтримкою держави РФ активно розвивається російський козацький рух. На півострові виникли так звані «козацькі» організації. Перший козацький навчальний заклад засновано Ялтинським козацьким куренем у с. Білоглинка Сімферопольського району ще у... 2004 р.

Ось як визначали свою мету засновники (подається мовою оригіналу): «Основная цель создания Корпуса была в противодействии насильственной украинизации в учебных заведениях и воспитание казачьей молодежи в традициях казачества, преданности православной Вере и жизненных устоев русского народа. 10 лет кадеты кроме украинского варианта истории изучали историю СССР, факультативно изучали историю Великой Отечественной войны, кадетам доводилась информация альтернативная официальной, объяснялись многие вопросы политики и предыстории мировых конфликтов».

Окупаційна влада в Криму у вересні 2016 р. на базі Сімферопольської школи-гімназії №10 відкрила перший на анексованому півострові козацький клас⁹², у якому навчається 36 «козачат та козачок».

90
Воспитанники семи кадетских классов Следственного комитета в Крыму сели за парты // Главное следственное управление СК России по Республике Крым и городу Севастополю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crim.sledcom.ru/Kadety/item/1390102/>

91
История Крымского Кадетского Корпуса // Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение Республики Крым «Кадетская школа-интернат «Крымский кадетский корпус» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kritl-kkk.ru/index.php/ru/2018-04-13-06-51-24/2011-07-29-15-16-29/2015-11-20-12-29-38.html>

92
МБОУ «Школа-гимназия №10 им. Э.К. Покровского» г. Симферополя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gymnasium10simf.ru/>

Расписание
внесуточной деятельности
для учащихся 6-К класса

Название курса, секции	Понедельник	Вторник	Среда	Четверг	Пятница
Занимательная грамматика	15.35-16.20 к.57				
Занимательная математика					14.30-15.15 к.57
Хореография «Казачки»			14.45-16.15 к.37, акт.зал		
История православной культуры					15.20-16.05 к.57
Строевая подготовка		14.45-16.15 к.26			
Песня – зеркало истории				15.15-16.00 к.1	
Народоведение. История казачества	14.45-15.30 к.57				

На фото: розклад для учнів 6-го класу

У серпні 2017 р. окупаційна структура – Держкомнац (Державний комітет у справах міжнародних відносин і депортованих громадян республіки Крим) Ради Міністрів анексованого Криму – замовила 83 комплекти форми кубанських козаків на 870 000 рублів. За словами так званого отамана Кримського козацького округу Володимира Миронова, в майбутньому планується відкрити ще з десяток класів, а помічник голови окупаційної Ради міністрів Криму з питань козацтва Антон Сироткін пояснював російським журналістам, що в сусідній Кубані такі класи є в усіх загальноосвітніх закладах, тож Криму є на кого орієнтуватися.

На фото: перше заняття з вогневої підготовки в козацькому класі «Школи-гімназії №10 ім. Е.К. Покровського» м.Сімферополя⁹³

Ще одним напрямом «мілітаризації» дітей стають різноманітні змагання та святкування. Наприклад, 8 вересня 2017 р. в Севастополі на території одного з кластерів майбутнього військово-патріотичного парку «Патріот» проводилися військово-спортивні ігри. У змаганнях взяли участь 50 команд зі шкіл Севастополя, Криму та табору «Артек». Діти долали смугу перешкод, виконували нормативи «Готов к труду и обороне». А після змагань, за традицією, відбувалися показові виступи військових. Кількість «визначних дат», пов'язаних із військовим минулим, зростає, і щоразу таку «червону» дату святкують із військовими інсценуваннями, концертами й парадами, де обов'язково присутні військовослужбовці, представники російського або «кримського» козацтва, т.з. «ветерани та учасники бойових дій» на Сході України. Навіть негода не завадила відсвяткувати 23 лютого 2018 р. у Севастополі черговим показом зброї – військові окупанти на площі Леніна демонстрували зброю, активно залучаючи до цього дітей.

За останні півтора року (2018 – 2019 рр.) окупаційна влада витратила мільйони рублів на проведення заходів «патріотичного» характеру.

93

Второе практическое занятие в казачьем классе // МБОУ «Школа-гимназия № 10 им. Э.К. Покровского» г. Симферополя [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://school_n10.krivedu.com/ru/site/vtoroe-prakticheskoe-zany.html

«ЮНАРМІЯ»

Особливу увагу в упровадженні культу війни серед кримських дітей варто звернути на Всеросійський суспільно-патріотичний рух «Юнармія»: його підрозділи створюються практично при всіх школах півострова. Відсоток дітей, які вступили до воєнізованої дитячої організації в анексованому Криму, – найбільший, мережа її осередків тут найрозвинутіша.

«Юнармію» створено з ініціативи міністра оборони РФ Сергія Шойгу в 2015 р., 1 вересня цього ж року офіційно розпочалася діяльність цієї мілітаризованої дитячої організації. У її межах проводяться військові навчання (з використанням справжньої зброї та бойової техніки), табори і збори, активно ведеться рекламна кампанія, виходять друком щотижнева газета (наклад – 10 000 примірників) і журнал (наклад – 5 000 примірників), волонтерська і громадська діяльність охопила всю країну.

Кримське відділення «Юнармії» створено з допомогою так званого Міністерства освіти. У червні (практично за два місяці до реєстрації) окупанти вже створили регіональне відділення «Юнармії» на анексованій території, а з 1 вересня 2016 р. почалася активна діяльність організації на всій території тимчасово окупованого Криму. Перше приймання до лав «Юнармії» відбувалося з величезною помпезністю і підтримкою всього окупаційного керівництва.

У Севастополі майже 1,5 тис. юнаків отримали значки юнармійців від курсантів морського училища після показових виступів морських піхотинців; на площі розгорнули виставку військової техніки.

Діяльністю Кримської «Юнармії» управляє Державна бюджетна освітня установа додаткової освіти Республіки Крим «Регіональний центр з підготовки до військової служби та військово-патріотичного виховання «КРИМПАТРИОТЦЕНТР»⁹⁴» (Шпарьов Андрій Миколайович – директор, Іллічов Валерій Іванович – заступник директора з основної діяльності). Робота «Кримпатріотцентру» в напрямі мілітаризації дітей і молоді об'єднала «зусилля» Громадської палати РК, «Народного ополчення Республіки Крим», Сімферопольської міської Спільки ветеранів війни, праці та військової служби, Кримського регіонального відділення ДТ-СААФ, військового комісаріату Республіки Крим.

Наприклад, саме так створено військово-патріотичний центр «Юнармія-Крим Роздольненського району» при відділі освіти, молоді та спорту окупаційної Адміністрації Роздольненського району.

У Євпаторії юнармійський осередок створено на базі громадської організації «Федерація Кунгфу Криму», а в Джанкої – на базі Автономної некомерційної організації «Центр військово-патріотичного виховання і науково-технічної творчості молоді «Сиваш». Із 2018 р. в окупованому Криму почав працювати цілорічний підлітковий «Табір героїв» військово-патріотичного руху «Юнармія» та Міноборони РФ.

У 2019 р. надійшла негласна директива: відділення «Юнармії» повинно бути при кожній школі». Цю інформацію підтвердили учасники науко-

94

КримПатріотЦентр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.krympatriotcentr.ru/>

во-практичної конференції «Кадетська освіта в загальноосвітній школі: проблеми, досвід, ефективні рішення»⁹⁵.

Рух набирає обертів: лише в Севастополі діють 65 відділень, де навчаються загалом приблизно 5 000 дітей. Заступник Міністра оборони Росії Андрій Картаполов заявив, що у 2019 р. в усіх школах країни, а отже, і тих, що в окупованому Криму, працюватимуть філії «Юнармії»^{96, 97}.

Також з'явилась інформація про спроби командування збройних сил РФ примусово залучити до «Юнармії» дітей офіцерів⁹⁸.

Члени «Юнармії» відвідують заняття з різних військових дисциплін, знайомляться з бойовою технікою, стріляють з автоматичної зброї, стрибають із парашутами, виїжджають на військові збори у табори й на полігони.

10 лютого 2019 р. Міністерство оборони РФ організувало військово-спортивну гру «Пошук інформації про ворога». 30 березня в Ялті, у школі №9 відбувся турнір з армійського рукопашного бою. Щорічно влаштовуються військово-патріотичні ігри, такі як «Зірниця», «Орлятко» і «Перемога», під час яких проводять конкурси зі стрільби і «пошуку диверсантів».

15 травня 2019 р. у селищі Новофедорівка відбувся регіональний етап Всеросійської дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Зарничка» серед команд усіх муніципальних утворень Республіки Крим віком 7 – 10 років⁹⁹.

95
Кадетское образование: проблемы, опыт, эффективные решения 19.02.2019 // Информцентр [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.mediaayalta.ru/news/article/kadetskoe-obrazovanie-problemy-opyt-effektivnye-resheniya>

96
Путингоенд. Оккупированное детство // Crimea SOS 06.05.2019 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://krymsos.com/ru/news/5cd04d52ead44/>

97
<https://tvzvezda.ru/news/forces/content/201903031512-faqv.htm>

98
«Гитлерюгенд» Путина: но если главный командир позовет в последний бой, дядя Вова, мы с тобой ... ФОТО // ГОРОД 14.05.2019 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ugorod.kiev.ua/article-gitlerugend-putina-no-jesli-glavnyj-komandir-pozovet-v-poslednij-boj-dada-vova-my-s-toboj-foto>

99
Регionalный этап Всероссийской детско-юношеской военно-спортивной игры «Зарничка» // КрымПатриот-Центр [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.krympatriotcentr.ru/regionalnyj-etap-vsrossijskoj-detsko-yunoshejskoj-voenno-sportivnoj-igry-zarnichka.html>

100
Фото у «ВКонтакте» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://vk.com/photo-124993512_456246791

На фото: регіональний етап гри «Зарничка», 15.05.19¹⁰⁰

У Євпаторії на базі військової частини в селищі Вітине відбулися кадетські ігри імені Андрія Федюкіна – співробітника оперативного взводу №1 батальйону міліції особливого призначення «Беркут», який загинув у Києві під час Євромайдану¹⁰¹.

Кримський федеральний університет став майданчиком для проведення урочистого огляду юнармійських загонів і кадетських класів Криму в межах громадського проекту «Юнармія. Ми – діти Кримської весни», де був присутній начальник Центрального штабу ВВПГР «Юнармія», Герой Росії, космонавт Роман Романенко¹⁰².

Якщо порівняти діяльність юнармійців у Росії та в окупованому Криму, то можна зауважити певні особливості.

По-перше, в Криму охоплення дітей у відсотковому співвідношенні набагато краще (відносна кількість кримських юнармійців суттєво перевищує загальноросійські показники). Наприклад, у Севастополі загоны «Юнармії» діють у кожній школі й на сьогодні охоплюють майже 3 000 дітей. «Юнармійські» відділення є в усіх районах окупованого Криму.

По-друге, спостерігається надзвичайна активність державних окупаційних органів у діяльності «Юнармії»: засновником Кримського відділення організації стало окупаційне Міністерство освіти, а в Севастополі мілітаризованим дитячим рухом опікується окупаційний очільник міста.

По-третє, діяльність «Юнармії» повністю фінансується за державний кошт і на це виділяються неабиякі суми. Вартість одного комплекту форми юнармійця – орієнтовно 20 тис. рублів, і більшість школярів окупованого Криму отримує її безкоштовно. На самі тільки «патріотичні» заходи в окупованому Криму за останні роки було виділено понад 2 млн рублів. Окрім цього, потрібно утримувати штат організації, приміщення і нести багато інших витрат.

По-четверте, одним із основних завдань кримської «Юнармії» є викорінення української ментальності та формування образу ворога з України. Якщо в Російській Федерації виховання побудовано на певних стереотипах ворогів («фашисти», «НАТО» та інші), то в анексованому Криму до стандартного набору «ворогів» додаються ще й «бандерівці». Водночас, серед «дорослих» учасників кримської «Юнармії» є ті, хто брав участь в окупації Криму та бойових діях на Сході України в Донецькій або Луганській областях.

По-п'яте, посилену увагу російська влада приділяє саме кримській «Юнармії». Керівник ЦСКА М. Баришев заявив, що головний спортивний клуб російської армії та його активісти «вплотную занялись военно-патристическим воспитанием молодежи в Криму».

101

Будущие следователи из Евпатории стали победителями кадетских игр имени бойца спецподразделения «Беркут» Андрея Федюкина, погибшего при исполнении служебного долга // Главное следственное управление СК России по Республике Крым и городу Севастополю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://crim.sledcom.ru/Kadety/item/1447216/>

102

«Юнармия. Мы – дети Крымской весны» // Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cfuv.ru/news/yunarmiya-my-deti-krymskoj-vesny>

2.2. На тимчасово окупованій території Донецької і Луганської областей

На тимчасово окупованій території Луганської області у 2017/2018 навчальному році працювало 343 загальноосвітні заклади, в яких навчалися 90 038 дітей. Кількість одинадцятикласників становила 5 021 особу, а дев'ятикласників – 8 166 осіб¹⁰³.

Ситуацію у школах на окупованих територіях характеризують такі три чинники: різке скорочення кількості учнів, ідеологічна наруга над дітьми і тотальний контроль над учителями.

103
Последний звонок в ЛНР прозвенел для более 5 тыс. одиннадцатиклассников – Минобразования // Луганский Информационный Центр 25.05.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lug-info.com/news/one/poslednii-zvonok-v-lnr-prozvenel-dlya-bolee-5-tys-odinadtsatikklassnikov-minobrazovaniya-35490>

Расписание уроков МОУ ОШ № 1 им. А. Стенина г. Снежное на 2018-2019- учебный год

	5 класс	6 класс	7 класс	8 класс	9 класс
ПОНЕДЕЛЬНИК	1. Литература.	1. Русский язык	1. Алгебра	1. История Отечества	1. Биология.
	2. Математика	2. Биология	2. Русский язык	2. Химия	2. Русский язык
	3. Англ. язык	3. Математика	3. История Отечества	3. Биология	3. Литература
	4. Русский язык	4. История	4. Английский язык	4. Алгебра	4. Химия
	5. Природоведение	5. Трудовое обучение	5. Химия	5. Русский язык	5. Алгебра
	6. История	6. Английский язык	6. Информатика	6. Физкультура	6. Физика
ВТОРНИК	1. Физ-ра	1. Русский язык	1. Геометрия	1. Английский язык	1. География
	2. Английский язык	2. Математика	2. Биология	2. История Вс.	2. русский язык
	3. Математика	3. Русский язык	3. русский язык	3. Биология	3. Физ-ра
	4. Русский язык	4. Физкультура	4. Музыкальное искусство	4. Алгебра	4. Литература
	5. Информатика	5. География	5. Трудовое обучение	5. Геометрия	5. Худ. культ./история От.
	6. Музыка искусство	6. ИЗО	6. Литература	6. География	6. Геометрия
СРЕДА	1. Русский язык	1. Литература	1. География	1. Алгебра	1. УГД
	2. Математика	2. Информатика	2. УГД	2. Химия	2. Английский язык
	3. Природоведение	3. Математика	3. Английский язык	3. Русский язык	3. Химия
	4. УГД	4. Английский язык	4. Алгебра	4. Литература	4. Биология
	6. ИЗО	5. Биология	5. Русский язык	5. УГД	5. Алгебра
	6. История Отечества/ ОБЖ	6. География	6. Литература	6. Английский язык	6. Геометрия
ЧЕТВЕРГ	Класний час	Класний час	Класний час	Класний час	Класний час
	1. Литература	1. Русский язык	1. Геометрия	1. Укр. язык и литература	1. История Отечества
	2. Английский язык	2. Литература	2. История всеобщ.	2. Геометрия	2. Русск. язык
	3. Русский язык	3. Христианская этика	3. Христианская этика	3. История Отеч./ музыка	3. Литература
	4. Математика	4. Английский язык	4. Русский язык	4. Христианская этика	4. Христианская этика
	5. Христианская этика	5. Математика	5. Английский язык	5. Русский язык	5. Физкультура
ПЯТНИЦА	1. Математика	1. Русский язык	1. Физкультура	1. Литература	1. Информатика
	2. Русский язык	2. Математика	2. Биология	2. Физ-ра	1. География
	3. Трудовое обучение	3. Укр. язык и литература	3. Алгебра	3. География	2. Английский язык
	4. Укр. язык и литература	4. Физ-ра	4. География	4. Физика	3. История Всеобщ.
		5. История Всеобщ.	5. Физика	5. Литература	4. Обществознание/ Правоведение
		6. УГД	6. ИЗО		5. Укр язык и литература
				6. Информатика	
				7. Технологии	

В усіх освітніх установах навчання у 2014/2015 р. аж до завершення здійснювалося за українськими навчальними планами, а вже у 2015 р. було розроблено нові підручники та навчальні стандарти, фактично відбулося повернення до радянської системи освіти. Із цього року система освіти стає ближчою до російської, відходячи від звичної української¹⁰⁴.

У 2015/2016 навчальному році на окупованій території Донецької області було відкрито 6 780 (97%) класів з російською мовою навчання,

104
Система образования Донецкой Народной Республики // East and West 02.12.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eastandwest.me/2016/12/02/sistema-obrazovania-dnr/>

в яких навчалися 125 984 (98%) учнів, і 170 (3%) класів з українською мовою навчання, в яких навчалось 2 358 (2%) учнів.

До війни навчання у багатьох школах регіону проводилося українською мовою. Нині ж її викладання на окупованій території звели до мінімуму. Із розкладів шкіл, викладених у вільний доступ, видно, що співвідношення кількості уроків російської мови та літератури до української докорінно змінилося з 2014 року¹⁰⁵.

У 1 – 4-х класах діти вивчають такі предмети: «Російська мова», «Літературне читання», «Українська мова», «Українське літературне читання», «Іноземна мова», «Навколишній світ», «Математика», «Інформатика», «Образотворче мистецтво», «Музичне мистецтво», «Трудове навчання», «Фізична культура». У 5 – 9-х класах викладаються: «Російська мова», «Література», «Українська мова та література», «Іноземна мова», «Математика», «Інформатика та ІКТ», «Природознавство», «Історія», «Етика», «Право», «Географія», «Біологія», «Фізика», «Хімія», «Світова художня культура», «Образотворче мистецтво», «Музичне мистецтво», «Трудове навчання», «Креслення», «Технологія», «ОБЖ», «Фізична культура». Друга іноземна мова вводитьься за бажанням батьків у разі наявності кадрового, методичного та матеріально-технічного забезпечення. У 10 – 11-х класах обов'язковими до вивчення є: «Російська мова», «Література», «Українська мова та література», «Іноземна мова», «Історія», «Географія», «Фізика», «Хімія», «Біологія», «Світова художня культура», «Комп'ютерна графіка», «Фізична культура», «Початкова військова і медико-санітарна підготовка», «Екологія», «Астрономія», «Математика», «Економіка», «Інформатика та ІКТ». Крім цих дисциплін уведено нові: «Суспільствознавство» й «Уроки громадянськості Донбасу». Курс «Суспільствознавство» спрямований на вивчення суспільства в цілому, людини в суспільстві, пізнання економічної сфери, соціальних відносин, політики, духовно-моральної сфери, права. «Уроки громадянськості Донбасу» спрямовані на виховання в учнів любові до рідного краю і народу, а також у межах цих уроків подається історія і культура Донбасу у трактуванні окупаційної влади. Школярам розповідають вигадані легенди про боротьбу Донбасу за державність, пояснюють походження «прапора «ДНР». Окрема тема – історії про «героїзм» ватажків терористів, підтвердженням яких слугують їхні «нагороди» й «ордени»¹⁰⁶.

У «зошиті» для 2-го класу з «предмета» «Уроки громадянськості Донбасу» перший розділ називається «Донбас – мій рідний край», а вже наступний – «Донбас і «русский мир»¹⁰⁷. На уроках фактично проводиться «політінформація», яка дозволяє «у правильному руслі» доносити «інформацію щодо політичної та економічної ситуації на окупованій території»¹⁰⁸.

У викладанні «уроків громадянськості» беруть участь бойовики «ДНР», які розповідають про «звільнення міст Донбасу від яра (іга) українських загарбників», кількість підбитих танків ЗСУ тощо. Також маленьким дітям втовкмачують у голови пропагандистську риторику про «героїв ДНР», зокрема прославляють «голову республіки»¹⁰⁹.

105

Розклад уроків. Муниципальное общеобразовательное учреждение основная школа №1 имени Андрея Стенина г.Снежное Донецкой Народной Республики // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gornshkola.donetsk.edu.com/ru/site/lessons.html>

106

«Патріотів ДНР» виховують з дитинства: у школах на окупованому Донбасі ввели «уроки громадянськості» (відео) 08.04.2016 // УНІАН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1313424-patriotiv-dnr-vihovuyut-z-ditinstva-u-shkolah-na-okupovanomu-donbasi-vveli-uroki-gromadyanskosti-video.html>

107

Бойовики видають «підручник» з української мови. Для чого? // Радіо Свобода 01.10.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-boyovyky-vudayut-pidruchnyky-ukrainiskoyu/29517734.html>

108

Система образования Донецкой Народной Республики // East and West 02.12.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eastandwest.me/2016/12/02/sistema-obrazovania-dnr/>

109

«Уроки громадянськості» в школах «ДНР»: як дітей перетворюють на «вату». ВІДЕО // Новинарня 10.04.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://novynarnia.com/2016/04/10/uroki-gromadyanskosti-v-shkolah-dnr-yak-ditey-peretvoryuyut-navatu-video/>

Система освіти на тимчасово окупованих територіях поступово повертається від українських стандартів до колишніх радянських і теперішніх російських. Зокрема самопроголошене «міністерство освіти ДНР» стверджує, нібито в Україні низький рівень освіти, і вважає за взірць освіту в радянській школі. Водночас «міністерство освіти ДНР» пропагує проросійське виховання юнацтва, переймає досвід сучасної російської школи і доповнює шкільний курс своїми напрацюваннями. Звичні для школярів українські предмети, які викладали в довоєнний час, замінюють новими.

Замість предмета «Історія України», який більше не викладається у школах окупованих міст, школярі 7 – 9-х класів вивчають «Історію Вітчизни». Цей новий предмет поєднує історію Російської держави та історію рідного краю — Донбасу. Аналогічно учні 10 – 11-х класів вивчають «Історію Вітчизни» ХХ–ХХІ ст. Цей курс у позитивному річизці розповідає про радянський період і роль Росії в сучасному світі, у негативному — про розвиток Донбасу після здобуття Україною незалежності. Цілковито з позиції РФ у нових підручниках інтерпретується новітня історія України, Євромайдан, анексія Криму Росією, проголошення «народних республік» і російська інтервенція на Сході України у 2014 р. На сайті так званого «міністерства освіти» угруповання «ДНР» у додатку з рекомендаціями до викладання предмета в розділі про новітню історію регіону є такий фрагмент: «Україна і Донбас у контексті розвитку Росії, «Кримська весна» 2014 року. Підйом стихійного протесту у Донбасі в березні-квітні 2014 року. «Русская весна» на південно-східній території України. Вимоги населення Донбасу. Проголошення «Донецької Народної Республіки» та «Луганської Народної Республіки». Перехід до військового протистояння між збройними силами України та «добровольчими формуваннями олігархів України» і «народним ополченням Донбасу». Переростання збройного протистояння у «громадянську війну в Україні». Русофобія як елемент суспільно-політичного життя сучасної України» – усе це викладають дітям у 10 – 11-х класах¹¹⁰.

Також у загальноосвітній програмі місцевих шкіл більше немає окремого предмета «Географія України» для 8 – 9-го класів. Натомість у програму введено такі окремі предмети, як «Фізична географія рідного краю» та «Соціально-економічна географія рідного краю». Школярі детально вивчають природні ресурси, економіку, промисловість, електроенергетику, сільське господарство Донецької області, знайомляться з її розташуванням на карті світу. Діти отримують досить обмежені знання про область, у якій живуть, водночас нічого не дізнаючись про інші регіони України.

У шкільній програмі на тимчасово окупованій частині Донеччини з'явилися й нові обов'язкові предмети «Уроки громадянськості Донбасу» для 1 – 11-го класів і «Початкова військова і медико-санітарна підготовка» для 10 – 11-го класів. На уроках «громадянськості» школярів виховують патріотами так званої «Донецької народної республіки», розповідають про Донбас як про частину «русского мира». Як зазначено в програмі, педагоги «виховують громадянськість і моральну культуру учнів, засновану на поглядах і ідеології ДНР». Під час занять

110

Що сталося зі школами в ОРДЛО за чотири роки війни? // Радіо Свобода 03.09.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/29468806.html>

з військової підготовки старшокласники проходять вогневу і стройову підготовку, вивчають основи цивільної оборони. Також на цих заняттях підліткам розповідають про діяльність так званих «збройних сил ДНР», замовчуючи участь громадян РФ у їхньому командному та особовому складі¹¹¹.

Водночас із навчальної програми загальноосвітніх шкіл на тимчасово окупованій території фактично викоринують українську мову і літературу. Хоча офіційно у шкільній програмі ці предмети наявні, та на практиці кількість виділених на їх вивчення годин суттєво скоротили.

Наприклад, у школах на тимчасово окупованій частині Донеччини на вивчення російської мови виділяють приблизно 5 годин на тиждень у 5 – 6-х класах, 3 – 4 години на тиждень у 7 – 8-х класах, а на вивчення української мови школярам залишили всього півгодини на тиждень і стільки ж — на українську літературу¹¹².

До того ж, за «стандартами республіканської освіти» у початкових класах предмет «Українська мова» взагалі перейменували на «Мову народів Донбасу». А «Українську літературу» тепер називають «Літературне читання народів Донбасу». Такі зміни у шкільній програмі було запроваджено ще на початку 2015 р. У старших класах назви предметів «Українська мова» та «Українська література» залишили без змін. «Міністр освіти і науки ДНР» пояснила, що під час розроблення шкільної програми головним завданням було «виключити націоналістичну ідеологію, яка насаджувалася при українській владі»¹¹³.

Кількість годин на вивчення української мови та літератури

111
Юрій Вишневський. Гуманітарні аспекти. Зміни у шкільній освіті // Деловая столица [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/static/longread/donbas-ukr/gumanitarni-aspekty.html>

112
Календарное планирование по украинскому языку и литературе 9, 10, 11 класс 2018-2019 ДНР // Социальная сеть работников образования [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/drugie-yazyki/library/2018/09/04/kalendarnoe-planirovanie-po-ukrainskomu-0>

113
Школи ДНР с первого сентября перейдут на образовательные стандарты республики // ТАСС 10.08.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tass.ru/obschestvo/2176251>

Аналізуючи перелік предметів, які вивчаються на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей, у підсумку можна побачити, що викладання гуманітарних дисциплін (зокрема історії, суспільствознавства) в Україні та на тимчасово окупованій частині Донбасу фундаментально відрізняється і за програмно-плановим, і за ідеологічним матеріалом. Наявність такого предмета, як «Уроки громадянськості Донбасу» та програми «Готовий до праці і оборони» створює небезпечні передумови для унеможливлення майбутньої інтеграції школярів і випускників до освітнього та суспільного середовища України.

Загалом як шкільна освіта, так і позашкільна «система виховання» на тимчасово окупованих територіях підпорядковані одній меті: вбити в голови місцевих дітей переконання, що «народ Донбасу» – існує і є частиною «руського мира», а не українського народу.

ПРОПАГАНДА ТА МІЛІТАРИЗАЦІЯ В «ДНР»

Нині на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей активно діє пропаганда Російської Федерації. Дедалі частіше проводяться заходи для ознайомлення і вивчення російських традицій, так зване «патріотичне виховання» спрямоване на культурну асиміляцію – втрату первісної культури і самосвідомості людьми, які проживають на окупованих територіях Донбасу.

У так званій Донецькій народній республіці у шкільному таборі проводився захід до Дня Росії (2019 р.). Школярів знайомили з історією Росії, символікою Російської Федерації, згадували російських учених, письменників, полководців та космонавтів, діти змагалися за найкраще знання російських народних казок і приказок¹¹⁴.

Цього ж року учні Дебальцевого брали участь у Республіканському заході «#ЯзнаюРУССКИЙ», присвяченому року російської мови в «Донецькій Народній Республіці». Тестування проводили серед трьох вікових категорій: молодша школа, учні 5 – 8-х класів і старшокласники. Учасникам конкурсних іспитів пропонувалося виконати від 20 до 25 тестових завдань на матеріалі всіх розділів мовознавства¹¹⁵.

У Донецьку до заходу, присвяченому Дню прикордонника, залучали учнів 3 – 4-х класів і студентів. Дітям розповідали історію виникнення прикордонної служби в Росії і заклали готуватися до захисту вітчизни. На думку педагогів-організаторів заходу, такі зустрічі мають важливе значення в патріотичному вихованні¹¹⁶.

Тоді ж у м.Брянка Російської Федерації відбувалися военно-спортивні ігри «Орленок» та «Озарница», присвячені Дню Перемоги у «Великій Вітчизняній війні». Учасниками заходів стали 19 взводів з Російської Федерації і так званих Луганської та Донецької народних республік. «Донецьку Народну Республіку» представляли учні закладу «Середня школа №57 міста Макіївка», протягом шести днів вони брали участь в спортивних, туристичних та військових змаганнях¹¹⁷.

114
Воспитанники Ясиноватской школы-интерната №14 прошли квест, посвященный Дню России // Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики 12.06.19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mondnr.ru/dopolnitelnoe-obraz/item/8826-vospitanniki-yasinovatskoj-shkoly-internata-14-proshli-quest-posvyashchennyj-dnyu-rossii>

115
Школьники Дебальцево приняли активное участие в Республіканском тестировании «#ЯзнаюРУССКИЙ» // Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики 30.05.19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mondnr.ru/srednee-obraz/item/8702-shkolniki-debaltsevo-prinyali-aktivnoe-uchastie-v-respublikanskom-testirovanii-yazyayurusskiy>

116
Ученики Донецкой СФМШ №17 встретились с пограничниками ДНР // Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики 22.05.19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mondnr.ru/srednee-obraz/item/8637-ucheniki-donetskoj-sfms-17-vstretilis-s-pogranichnikami-dnr>

117
Школьники из Макеевки стали участниками военно-спортивных игр «Орленок» и «Зарница» в Брянске, РФ // Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики 05.06.19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mondnr.ru/dopolnitelnoe-obraz/item/8755-shkolniki-iz-makeevki-stali-uchastnikami-voenno-sportivnykh-igr-orlenok-i-zarnitsa-v-bryanske-rf>

На фото: учні «Середньої школи №57 міста Макіївка» на військово-спортивних іграх у місті Брянка, Російська Федерація

Так само у Макіївці провели патріотичну спортивну гру. Завдання – зі стройової і вогневої підготовки, тест на знання історії Великої Вітчизняної війни. Метою проекту є виховання патріотизму¹¹⁸.

На фото: учні м. Макіївка на патріотичній спортивній грі

118

Состоялась первая патриотическая спортивная игра «Я - Patriot» // Министерство молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики 13.04.2019 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://xn--h1aheehel.xn--p1acf/news/sostoyalas-pervaya-patrioticheskaya-sportivnaya-igra-ya-patriot>

Робота організації спрямована на підвищення престижу й авторитету військової служби серед населення.

Членами «Юнармії» можуть стати мешканці «ДНР» у віці від 8 до 35 років на добровільних засадах.

У Докучаєвську до уроків патріотичного виховання для дітей і молоді залучили 250 осіб – місцевих старшокласників та студентів Докучаєвського гірського технікуму. До програми ввійшли патріотичні виступи вихованців військово-патріотичних клубів «Русский медведь» і «Беркут», а також творчі колективи Донецька. Під час заходу проводили майстер-класи зі збору-розбору автомата Калашникова, спорядження автоматного магазину та з рукопашного бою. На завершення було організовано воєнізовану естафету¹¹⁹.

На фото: патріотичний урок «Герои нашего времени» у м. Докучаєвськ

119
Патриотический урок «Герои нашего времени» прошел в Докучаевске // Министерство молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики 20.12.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://минспорт.рпс/news/patrioticheskij-urok-geroi-nashego-vremeni-proshel-v-dokuchaevske>

У Донецьку проводяться змагання з військово-прикладного семиборства серед «допризовної» молоді віком від 14 до 17 років під назвою «Будущий воин». Участь беруть команди з Донецька, Іловайська, Макіївки, Жданівки, Горлівки, Моспиного, Комсомольського та селища Самійлове Новоазовського району.

Протягом 2-х днів учасники вчаться стройовій підготовці, стрільбі, метанню гранат, доланню смуги перешкод тощо¹²⁰.

На фото: учасники змагань «Будущий воин»

Школярів із тимчасово окупованої території Донбасу дедалі частіше відправляють на військово-патріотичні ігри до російських міст.

Зафіксовано, що в іграх, які проводилися в Астраханській області, брав участь «представник» так званої Донецької народної республіки. Організатори дали змогу постріляти з бойової зброї та оглянути сучасну військову техніку¹²¹.

На фото: участь у військово-патріотичній грі в Астраханській області

120
Допризывная молодежь Республики испытает свои силы на первенстве по военно-прикладному семиборью // Министерство молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики 25.09.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://минспорт.рф/news/doprizyvnaaya-molodezh-respubliki-ispytaet-svoi-sily-na-pervenstve-po-voenno-prikladnomu>

121
Представитель ДНР посетил финал игры для школьников «Юнармеец» в Астраханской области // Министерство молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://минспорт.рф/news/predstavitel-dnr-posetil-final-igry-dlya-shkolnikov-yunarmec-v-astrahanskoj-oblasti>

На фото: участь у військово-патріотичній грі в Астраханській області

у процесі культурної асиміляції «не пасе задніх» і Горлівка. Для мешканців міста організували акцію «С Республикой в сердце». Головною її метою було виховання патріотизму, тож представники «Міністерства молоді, спорту та туризму» провели бесіди з місцевою молоддю для запобігання проявам екстремізму та тероризму¹²².

Новоазовський район підтримує тенденцію «патріотичного» виховання серед школярів: 10 старшокласників відправили до с. Покровське Невлінівського району Ростовської області, де вони стали учасниками «IV Межрегіонального форуму патриотов «Мы – будущее России». Захід присвячено «5-летию воссоединения Крыма с Россией». Робота форуму здійснювалася у 16 секціях, і в кожній із них розширювали уявлення про Крим як частину російської території. До того ж, розповідали про формування громадянської позиції учнів, гуманістичного характеру дій Росії на захист своїх геополітичних інтересів та прав російськомовного населення.

122

В Горловке прошла Республиканская акция «С Республикой в сердце» // Министерство молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://минспорт.рф/news/v-gorlovke-proshla-respublikanskaya-aksiya-s-respublikoy-v-serdce>

На фото: учасники форуму «Мы – патриоты России»

ПРОПАГАНДА ТА МІЛІТАРИЗАЦІЯ В «ЛНР»

У так званій Луганській народній республіці від 30 липня 2015 р. діє «Закон о системе патриотического воспитания граждан Луганской Народной Республики». Основною його метою є:

«–воспитание граждан в духе уважения к Конституции Луганской Народной Республики, законности, нормам общественной и коллективной жизни, создание условий для реализации конституционных прав человека, его обязанностей, гражданского и воинского долга;

–привитие гражданам чувства гордости, глубокого уважения и почитания символов государства – Герба, Флага, Гимна Луганской Народной Республики и исторических святынь Родины;

–привлечение, традиционных для Луганской Народной Республики, религиозных конфессий для формирования у граждан Луганской Народной Республики потребности служения Родине, ее защите как высшего духовного долга;

–создание условий для усиления патриотической направленности СМИ при освещении событий и явлений общественной жизни»¹²³.

У «ЛНР» затвердили критерії оцінки кількості і якості патріотичного виховання, якому повинні підпорядковуватися всі сфери життя – аж до торгівлі. Наголошується, зокрема, на забороні вивісок латиницею; зменшенні у ЗМІ іноземного контенту, за винятком хіба російського і «ДНР». Ці критерії викладено у прийнятому 18 липня «Постановлении Совета Министров» «Об утверждении порядка использования системы объективных критериев, которые выступают в качестве обобщенных оценочных показателей (индикаторов) результативности системы патриотического воспитания».

Основні напрями цієї роботи – військово-патріотичне виховання дітей і молоді, розвиток практики шефства військових частин над освітніми організаціями, розвиток волонтерського руху, а також інформаційне забезпечення патріотичного виховання громадян.

Вагомого значення надається військово-патріотичним об'єднанням (клубам) – це «некоммерческие общественные организации, занимающиеся патриотическим воспитанием молодежи, подготовкой к службе в вооруженных силах, популяризацией здорового образа жизни».

«Критерии результативности системы патриотического воспитания представлены нравственно-духовными и количественными показателями», – йдеться в «постановлении».

Окремо визначено критерії військово-патріотичного виховання:

–проведення військово-спортивних ігор і заходів військово-шефської роботи, «направленных на повышение мотивации у молодежи к вое-

123

Закон «О системе патриотического воспитания граждан Луганской Народной Республики» // Народный совет Луганской Народной Республики [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/1732/>

ної службі і готовності к захисте Отечества». Заходи проводяться у школах, ліцеях, ПТУ, технікумах і ВНЗ;

-результативність роботи – рівень готовності громадян служити в «армії» і їхнє ставлення до військової служби: «количество молодежи, успешно выполнившей нормативы физкультурно-спортивного комплекса «Готов к труду и обороне» (ГТО), укомплектованность армии и количество поданных заявок на готовность несения воинской службы».

Стосовно сфери зв'язку та масових комунікацій – «снижение иностранного контента (за исключением Российской Федерации и Донецкой народной республики) в культурных программах, на телевидении, радио и в печатных изданиях»¹²⁴.

У так званій Луганській народній республіці на учнів впливають через учителів та їхню підготовку.

Наприклад, у Свердловській школі проводили вебінар на тему «Возможности организации подготовки к Всероссийской олимпиаде по математике средствами УМК «Школа России». У заході взяли участь учителі початкових шкіл¹²⁵.

В Луганську організують військово-спортивні ігри, єдиною і головною їх метою є військово-патріотичне виховання та популяризація здорового способу життя.

У школах проводять «уроки мужності». Один із цих уроків мав назву «Есть такая профессия – родину защищать».

На фото: урок мужності «Есть такая профессия – родину защищать»

124

В «ЛНР» утвердили критерии любви к республике // Донецкие новости 20.07.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dnews.dn.ua/news/632182>

125

Вебинар по теме: « Возможности организации подготовки к Всероссийской олимпиаде по математике средствами УМК « Школа России» // Министерство образования и науки Луганской Народной Республики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minobr.su/news/2933-vebinar-po-teme-vozmozhnosti-organizacii-podgotovki-k-vserossiyskoy-olimpiade-po-matematike-sredstvami-umk-shkola-rossii.html>

Ще один «урок мужності» відбувався як «Единый час патриотического воспитания», присвячений «годовщине победы в **«Дебальцевском котле»**.

Під час обговорення учням розповіли про значущість «Дебальцівського котла» для розвитку так званої Луганської народної республіки. Про це пишуть на сайті однієї зі шкіл Луганська:

*«Ребята во время обсуждения между собой раскрыли значимость **«Дебальцевского котла»** в развитии Республики. Мы все прочувствовали на себе слово **«война»** летом 2014 года и сегодня вспомнили тех героев, которые боролись с врагом на линии фронта. Молодежь должна помнить и чтить подвиги тех людей, которые отдали свои жизни за мирное небо над нашими головами»¹²⁶.*

Так само як учні з тимчасово окупованої частини Донецької області, учні Луганської області активно відвідують заходи на території Російської Федерації.

Команда одного із закладів середньої освіти взяла участь у «Всероссийских соревнованиях по военно-патриотическому триатлону «Юный спецназовец». За вихід у фінал команду нагородили дипломом відділу спеціального призначення «Сатурн» УФСИН России по городу Москва».

Тим часом активісти дитячо-юнацької організації «Молодая Гвардия» відвідали Москву. Для дітей підготували заходи з нагоди новорічних свят, зокрема візит до історичного парку «Россия – Моя история, ВДНХ»¹²⁷.

Учні 10 – 11-х класів шкіл «ЛНР» складають нормативи за підсумками проходження курсів початкової військової підготовки на військовому полігоні, знайомляться з розміщеною на озброєнні у «Народній міліції ЛНР» військовою технікою і стрілецькою зброєю¹²⁸.

Необхідно також наголосити, що з 1 січня 2015 р. у закладах загальної середньої освіти курс «Історія України» більше не викладається – його замінили курсом «Історія вітчизни»¹²⁹.

Наслідками такого «виховання» є поступове зникнення громадянської ідентичності у дітей та молоді тимчасово окупованих територій. Тому після деокупації потрібно буде впроваджувати спеціальні програми по відновленню громадянської та національної ідентичності. В Україні з 2015 р. поступово почали реалізовуватися програми патріотичного виховання, як активістами так і владою.

Наприклад, в одній зі шкіл Северодонецька, який перебував під контролем проросійських незаконних збройних формувань, а згодом був звільнений, з 2015 р. поступово почали реалізовуватися програми патріотичного виховання, як в загальноосвітніх школах, так і громадськими активістами. Тепер проводити уроки патріотичного виховання сюди приходять бійці батальйону «Донбас», а учні створюють для бійців ООС свої шедеври на заняттях з малювання.

126
Военно-патриотическое воспитание. Бал Победы // Государственное учреждение Луганской Народной Республики «Луганское общеобразовательное учреждение – специализированная школа им. Алексея Еременко [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lugaschool54.com/voenno-patrioticheskoe-vozpitanie/>

127
Молодежная делегация Луганской Народной Республики посетила столицу Российской Федерации на новогодние праздники // Министерство образования и науки Луганской Народной Республики [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://minobr.su/news/1277-molodezhnaya-delegaciya-luganskoy-narodnoy-respubliki-posetila-stolicu-rossijskoy-federacii-novogodnie-prazdniki.html>

128
В школах ЛНР отменят историю Украины // Интерфакс 07.12.2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.interfax.ru/world/411653>

129
В школах ЛНР отменят историю Украины // Интерфакс 07.12.2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.interfax.ru/world/411653>

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє частково заповнити прогалину в поінформованості про процеси, які упродовж шести років відбуваються в освітньому полі тимчасово окупованих частин України, а саме: кількісних і якісних показників становища у сфері формальної і неформальної освіти на тимчасово непідконтрольних територіях.

Також, дослідження дало змогу виявити низку проблем, пов'язаних зі збереженням української громадянської ідентичності на тимчасово окупованих територіях. Серед них:

A Відсутність державного моніторингу та офіційних даних щодо кількісних показників освітнього поля тимчасово окупованого Криму (АР Крим та м. Севастополь) і частини Донецької та Луганської областей.

Від початку окупації частини української території не існує платформи, де можна знайти офіційні дані щодо освітнього поля окупованого Криму та Донбасу. Всі моніторингові дослідження здійснюють тільки громадські організації і вони не систематизовані.

Останніми роками освітня статистика анексованого Криму стала закритою. Дізнатися кількісні показники або дуже складно, або інформація надто суперечлива. Здебільшого наводяться дані у відсотках без уточнення використовуваної методології.

Окрім того, розбіжності у статистичних даних можуть виникати через особливий статус Севастополя – дані з цього міста завжди підраховувалися окремо.

Щодо освітньої статистики окупованого Донбасу ситуація ще гірша: окупаційна адміністрація практично закрила таку інформацію і отримати її із сайтів «офіційної статистики» (як відомості щодо Криму через статистичні дані РФ) неможливо.

Утім, попри відсутність в Україні державного обліку даних про становище освітньої сфери на тимчасово окупованих територіях, громадські організації через відкриті джерела збирають такі дані. Наприклад, так зване Міністерство освіти Республіки Крим подає відомості про кількість дітей, які навчаються у школах тимчасово окупованого Криму: 2014/2015 – 191 100 учнів, 2018/2019 – 200 700 учнів. За роки окупації суттєво змінився демографічний склад населення: у ньому зростає чисельність російських громадян у Криму (на початок 2018 р. – до 17%). Окрім того, статистичні дані окупаційної адміністрації не враховують суттєвого збільшення військового контингенту та працівників спеціальних служб (особливо Севастополі), а чимала їх кількість «перебирається» на півостровів зі своїми сім'ями.

Щодо загальної середньої освіти (за даними відкритих джерел адміністрації так званих ДНР і ЛНР), у школах тимчасово окупованої території Донецької обл. з 2017 р. кількість школярів становила 127 100 осіб, а до 2019 р. сягнула показника в 143 409 осіб.

Станом на 2014/2015 навчальний рік у школах так званої Луганської народної республіки загальна кількість школярів у 2015 р. становила 81 195 осіб, у 2016 р. – 86 108 осіб. Також маємо інформацію, що у 2017/2018 навчальному році працювало 343 загальноосвітні заклади, в яких навчалися 90 038 дітей.

Отже, на окупованих територіях України кількість учнів, які навчаються у закладах загальної середньої освіти, загалом становить 434 147 осіб. Як порівняти з кількістю учнів у закладах загальної середньої освіти України (3 911 848 осіб у 2018 р.¹³⁰), це понад 10% учнів, чий інтереси та освітні потреби не враховуються в державній освітній політиці України.

Б Збільшення кількості учнів, які не мають сертифікації за рівнями навчання Національної рамки кваліфікацій і втрачають зв'язок з освітнім полем України.

Статистичні дані дослідження вказують на зростання числа учнів, які не мають сертифікації за рівнями навчання Національної рамки кваліфікацій (базова середня освіта, профільна середня освіта¹³¹). Протягом п'яти років на окупованій частині України щорічно закінчують школу та не отримують визнаних документів про повну загальну середню освіту в середньому:

- у Криму та Севастополі – 10 000 випускників (2013/2014 – 12 079 випускників, 2018/2019 – від 9 850 до 9 910 випускників¹³²);
- у «ДНР» – 8 500 випускників (2013/2014 – 8 563 учні 11-х класів, у 2017/2018 навчальному році – 8 500 учнів, у 2018/2019 навчальному році заклади загальної середньої освіти випустили 13 228 учнів 9-х класів і 8 120 учнів 11-х класів);
- в «ЛНР» – 5 000 випускників (у 2014/2015 навчальному році у випускних класах значилася 10 471 дитина, з них 6 567 дев'ятикласників, а 3 904 учні здобули повну середню освіту; у 2015/2016 навчальному році учнів 9-х класів стало 7 095, а випускників 11-х класів – 4 066. Тенденція до зростання кількості учнів продовжилася і в 2016/2017 навчальному році: 7 265 учнів налічувалося у 9-х класах та 4 500 – в 11-х класах; у 2017/2018 навчальному році фіксувалося зростання числа випускників в 11-х класах до 5 021 особи, а дев'ятикласників – до 8 166 осіб).

Без урахування дітей у Криму, які переїхали з Російської Федерації, майже 117 500 школярів (дані на 2019 р.) не мають свідоцтва про

130

Освіта В Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. // ДНУ «Інститут освітньої аналітики» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/617/61743/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>

131

Рівні освіти: початкова освіта, яка відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій (1 – 4 клас); базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій (5 – 9 клас); профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій (10 – 11 клас). Рівні Національної рамки кваліфікацій // МОН України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoi-ramki-kvalifikacij>

132

Утім, є підстави прогнозувати, що ця тенденція буде змінюватися через демографічну політику Російської Федерації в тимчасово окупованому Криму

здобуття повної загальної середньої освіти та свідоцтва про здобуття базової середньої освіти, серед них: 39 530 – з АР Крим та м. Севастополь, 29 093 – із тимчасово окупованої частини Луганської обл., даних про тимчасово окуповану частину Донецької обл. зібрати не вдалося, але орієнтовно це може бути 40 000 осіб.

З огляду на це, під час інтеграції до освітнього поля України випускники з окупованих територій повинні будуть отримати відповідні освітні документи щонайменше про два освітні рівні.

Із 2015 р. питання отримання освітніх документів (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти та свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти) підміняється питанням вступу до вищих навчальних закладів України. Створена система спрямована лише на тих учнів, які «висловили бажання» продовжити навчання у закладах вищої освіти України і не вирішує проблеми «нострифікації» в будь-якій формі освітніх документів дітей з окупованої території.

Водночас від весни 2014 р. до 2019 р. було прийнято понад 100 нормативно-правових документів (Законів України, Постанов Кабінету Міністрів України, Положень, наказів та листів Міністерства освіти і науки України та інших документів). Незважаючи на велику кількість нормативно-правових документів, за оперативною інформацією місцевих органів управління освітою, наприклад, у 2015 р. атестати про повну загальну середню освіту отримали випускники: з Криму — 251 особа, з Севастополя — 42; свідоцтва про базову загальну середню освіту отримали: з Криму — 250 осіб, із Севастополя — 35. Починаючи з 2015 р., Міністерство освіти і науки України не збирає даних про отримання освітніх документів мешканцями тимчасово окупованих територій, тому неможливо оцінити виклики, які постануть після повернення територій.

Проблема отримання освітніх документів українського зразка стане особливо гострою під час перехідного періоду після повернення тимчасово окупованих територій. На жаль, ця проблема не тільки не вирішується, але й не розглядається на державному рівні, відповідно – у Міністерстві освіти і науки України. Дії держави протягом п'яти років були спрямовані на вирішення ситуативних викликів і не враховували викликів майбутньої реінтеграції мешканців тимчасово окупованих територій.

В Знищення громадянської і національної ідентичності через освітні інституції формального та неформальної освіти

Аналіз процесів, спрямованих на знищення української громадянської ідентичності на тимчасово окупованих територіях, вказує на наявність двох тотожних напрямів:

- українська мова і українська література, історія України та інші предмети українознавчого циклу на тимчасово окупованих територіях не викладаються або є факультативними, а навчальні програми відрізняються від українських стандартів;

- основним напрямом в освітній сфері, у сфері політики щодо дітей і молоді стала мілітаризація.

Водночас проявляються відмінності, пов'язані з правовим регулюванням у сфері освіти тимчасово окупованих територій Криму та м. Севастополя і тимчасово окупованої частини Донбасу. Якщо в АР Крим та м. Севастополь це законодавство РФ, то у «ДНР» та «ЛНР» – це суміш українського, російського і власного «законодавства» так званих народних республік.

Основним завданням російської окупаційної влади в Криму є насильницька інтеграція через формування російської ідентичності. Уже в грудні 2014 р. з'явилася «Концепция патриотического и духовно-нравственного воспитания населения в Республике Крым» чимало документів на її виконання (планів, заходів, програм).

У «Доповіді Громадської палати Республіки Крим про стан громадянського суспільства в Республіці Крим у 2016 році»¹³³, у розділі «Формування у кримчан духу російської ідентичності і належності до історії великої держави» вказується на те, що всі напрями роботи Громадської палати, органів державної влади й громадськості прямо чи побічно сфокусовані на відновленні і формуванні російської ідентичності в Криму.

Процеси насильницької інтеграції можна побачити на показових прикладах доступу до мови навчання та вивчення рідної мови. У кримських школах усіх форм власності навчається 200 700 учнів. Серед них отримують освіту російською мовою – 194 400 учнів (96,7% від загального контингенту), кримськотатарською мовою – 6 100 (3,1%), українською мовою – 249 учнів (0,2%).

Після тимчасової окупації почалася заміна українських підручників на російські, зі шкільних бібліотек було вилучено всі підручники, за якими діти навчалися до 2014 року. Вивчення курсу «Історія України» взагалі не передбачено в програмі шкільної історії, навіть у межах курсу «Всесвітня історія». Тому з 2014 р. у кримських школярів немає можливості вивчати історію України.

Історію Росії в Криму до 2018 р. вивчали відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки Російської Федерації від 8 червня 2015 р. №576 «Про внесення змін до федерального переліку підручників, рекомендованих до використання під час реалізації освітніх програм початкової загальної, основної загальної, середньої загальної освіти, які мають державну акредитацію, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки Російської Федерації від 31 березня 2014 р № 253» за єдиними для РФ підручниками.

У «Методичних рекомендаціях про особливості викладання історії та суспільствознавства в 2015/2016 році і критерії оцінювання» підкреслюється, що «нові підручники відрізняються від колишніх головним чином тим, що в їхній основі лежать єдина для всіх методологічна концепція і єдиний змістовий стандарт, розроблені Російським історич-

133

Ежегодный Доклад Общественной Палаты Республики Крым «О состоянии гражданского общества в Республике Крым в 2016 году». г. Симферополь, 2017 год // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://opcrimea.ru/assets/files/Ejegovodnyy_Doclad_OPRK_2016.pdf

ним товариством. Це спроба досягти на їхній основі загальнонаціонального консенсусу з нашої історії». Підвищена увага в методичних рекомендаціях звертається на викладання історії Росії: «курс «Історія Росії» є пріоритетним і повинен займати не менше 60 – 70% обсягу навчального часу».

Аналіз підручників з історії Росії виявив чималу заангажованість і упередженість до територій сучасних України, Білорусі та Литви і певних історичних процесів.

Росія має декілька способів мілітаризації освіти й роботи з дітьми та молоддю в Криму, але основний – це державна система освіти. Кримське відділення «Юнармія» створено з підтримкою колабораційного Міністерства освіти, державної бюджетної установи РК «Кримпатріотцентр», Громадської палати РК, «Народного ополчення Республіки Крим», Сімферопольської міської Спілки ветеранів війни, праці та військової служби, Кримського регіонального відділення ДТСААФ, військового комісаріату Республіки Крим. З 2018 р. в тимчасово окупованому Криму працює цілорічний підлітковий «Табір героїв» військово-патріотичного руху «Юнармія» та Міноборони РФ. У сфері загальної системи навчання впровадження мілітаризації переважно здійснюється через патріотичне виховання. За останні півтора року окупаційна влада витратила мільйони рублів на проведення «патріотичних» заходів. Відсоток дітей, які вступили до воєнізованої дитячої організації «Юнармія», в анексованому Криму найбільший, мережа її осередків тут найрозвинутіша.

Ситуація у школах на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей дуже подібна до ситуації в тимчасово окупованому Криму.

У 2015/2016 навчальному році на тимчасово окупованій території Донецької області було відкрито 6780 (97%) класів з російською мовою навчання, в яких навчалося 125 984 (98%) учні, і 170 (3%) класів з українською мовою навчання, в яких навчалося 2 358 (2%) учнів. Водночас із навчальної програми загальноосвітніх шкіл на тимчасово окупованій території фактично викоринюють українську мову і літературу. Хоч офіційно у шкільній програмі ці предмети наявні, на практиці кількістю виділених на їх вивчення годин значно скоротили. До того ж, за «стандартами республіканської освіти» у початкових класах предмет «Українська мова» перейменували на «Мова народів Донбасу», а «Українську літературу» тепер називають «Літературне читання народів Донбасу».

І якщо 2014/2015 навчальний рік завершився іще цілком за українськими навчальними планами в усіх освітніх установах, то вже у 2015 р. було розроблено нові підручники та навчальні стандарти – фактично на непідконтрольних урядові України територіях сталося повернення до радянської системи освіти. Через це вона стає ближчою до російської, віддаляючись від звичної української.

Зокрема самопроголошене «міністерство освіти ДНР» стверджує, що в Україні нібито низький рівень освіти, і вважає за взірць освіту в ра-

дянській школі. Водночас воно пропагує проросійське виховання юнацтва, переймає досвід сучасної російської школи і доповнює шкільний курс своїми напрацюваннями. Звичні для школярів українські предмети, які викладали в довоєнний час, замінюють новими.

Замість предмета «Історія України», який більше не викладається у школах тимчасово окупованих міст, школярі 7–9-х класів вивчають «Історію Вітчизни». Цей новий предмет поєднує історію Російської держави та історію рідного краю — Донбасу. Аналогічно учні 10–11-х класів вивчають «Історію Вітчизни» ХХ–ХХІ ст. Цей курс у позитивному річизі розповідає про радянський період і роль Росії в сучасному світі, у негативному — про розвиток Донбасу після здобуття Україною незалежності. Цілковитим із кремлівського погляду інтерпретуються в нових підручниках новітня історія України, Євромайдан, анексія Криму Росією, проголошення «народних республік» і російська інтервенція на Сході України в 2014 р.

Слід зауважити, що з 1 січня 2015 р. у закладах загальної середньої освіти «ЛНР» теж більше не викладають курсу «Історія України»: його замінили на курс «Історія Вітчизни».

У шкільній програмі на тимчасово окупованій частині Донеччини з'явилися й нові обов'язкові предмети – «Уроки громадянськості Донбасу» для 1–11-х класів і «Початкова військова і медико-санітарна підготовка» для 10–11-х класів. На уроках «громадянськості» школярів виховують патріотами так званої Донецької народної республіки, розповідають про Донбас начебто про частину «русского мира».

Аналізуючи перелік предметів, що вивчаються на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей, у підсумку можна побачити, що викладання гуманітарних дисциплін (зокрема історії, суспільствознавства) в Україні та на тимчасово окупованій частині Донбасу фундаментально відрізняється і за програмово-плановим, і за ідеологічним критеріями. Наявність такого предмета, як «Уроки громадянськості Донбасу», і програми «Готовий до праці та оборони» є небезпечною передумовою унеможливлення майбутньої інтеграції школярів і випускників до освітнього й суспільного середовища України.

Проблемою є також мілітаризація освіти у так званих ДНР та ЛНР. У Донецьку було створено суспільну організацію «Молодая гвардия – Юнармия». Її робота спрямована на підвищення престижу й авторитету військової служби серед населення. Членами «Юнармії» можуть стати мешканці «ДНР» у віці від 8 до 35 років на добровільних засадах.

Школярів, які перебувають на тимчасово окупованій території Донбасу, дедалі частіше відправляють на військово-патріотичні ігри до Росії. Наприклад, команда одного із закладів середньої освіти тимчасово окупованої частини Луганської обл. взяла участь у «Всероссийских соревнованиях по военно-патриотическому триатлону «Юный спецназовец». За вихід у фінал команду нагородили дипломом відділу спеціального призначення «Сатурн» УФСИН России по городу Москва»; активісти дитячо-юнацької організації «Молодая Гвардия» («ЛНР») відвідали столи-

цю Російської Федерації. Для дітей підготували заходи, приурочені до новорічних свят, зокрема відвідання історичного парку «Россия – Моя история, ВДНХ».

Учні 10 – 11-х класів шкіл «ЛНР» складають нормативи за підсумками проходження курсів початкової військової підготовки на військовому полігоні, знайомляться з розташованою на озброєнні «Народної міліції ЛНР» військовою технікою і стрілецькою зброєю.

Українська ідентичність знищується також і через маніпулювання історичною пам'яттю. Наприклад, викривлення історії Криму: так у 2015 р. з'явилося свято – День возз'єднання Криму з Росією. «Міністерство освіти» Криму направило методичну розробку, як працювати з цими «святами» не з погляду проведення, а з погляду їх систематизації в календарі освітніх заходів на 2015/2016 р. А у школах тимчасово окупованої частини Луганської обл. проводять «Єдині уроки мужності». Один із них провели як «Единый час патриотического воспитания», присвячений «годовщине победы в «Дебальцевском котле». Загалом як шкільна освіта, так і позашкільна «система виховання» на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської обл. підпорядковані одній меті: вбити в голови місцевих дітей переконання, що «народ Донбасу» – існує і є частиною «русского мира», а не українського народу.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Російська Федерація і так звані ЛНР/ДНР грубо порушують вимоги міжнародного права та міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих територіях України, зокрема 51 статтю Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. «Про захист цивільного населення під час війни», яка забороняє усіляку пропаганду добровільного надходження в армію на окупованих територіях. Ця ж стаття Конвенції забороняє примушувати жителів на окупованій території служити у збройних або допоміжних силах держави, що окупує. Крім того, в Резолюції ГА ООН S-27/2 «Світ, сприятливий для життя» спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 травня 2002 р. наводиться норма, в якій згадується необхідність захисту дітей від збройних конфліктів.

У галузі освіти Російська Федерація і самопроголошені «республіки» скасували українське і поширили власне законодавство, змінили освітні програми, стандарти освіти й вимоги до рівня знань. Введення освітніх стандартів Російською Федерацією і зміна освітніх стандартів у так званих ЛНР/ДНР обмежило права громадян України здобувати освіту рідною мовою. Освіта українською мовою на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, у Криму майже зникла. Основним напрямом в освітній сфері та у сфері політики щодо дітей і молоді стала мілітаризація.

Сьогодні на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя проживає близько 1 мільйона дітей, з них понад 400 тисяч дітей шкільного віку.

Незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право накладає зобов'язання щодо забезпечення дітей шкільною освітою на країну-окупанта, виникає питання, чи може держава відступити від виконання зобов'язань щодо забезпечення права на освіту.

Автори дослідження вважають, що з огляду на вищенаведене, Україна повинна докладати всеосяжних політичних, правових і дипломатичних зусиль для захисту права на освіту жителів тимчасово окупованої частини України, включати це питання до порядку денного під час проведення переговорів, інформувати міжнародне співтовариство та застосовувати міжнародні правові механізми.

В умовах, коли протягом майже 7 років окупаційна влада здійснює цілеспрямовану політику знищення громадянської української ідентичності дітей і молоді через формальну та неформальну освіту, українські державні інституції також повинні запропонувати стратегію збереження громадянської ідентичності й забезпечити сталий зв'язок із дітьми та молоддю, які перебувають у тимчасовій окупації.

За результатами дослідження були сформовані рекомендації, який пропонують органам влади наступне:

Відповідальні держоргани

Запропоновані дії

Міністерство освіти і науки України

- Розробити державну стратегію реінтеграції дітей та молоді з тимчасово окупованих територій;

Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

- Створити міжвідомчу робочу групу при МОН з залученням громадських організацій з метою вирішення проблемних питань, з якими стикаються мешканці тимчасово окупованих територій у сфері освіти, включаючи питання «нострифікації» освітніх документів про здобуття базової та повної загальної середньої освіти дітей з тимчасово окупованої території;

Кабінет міністрів України

- Запровадити спрощений порядок отримання документів державного зразка про загальну середню освіту дітей з тимчасово окупованих територій;

Верховна Рада України

Міністерство освіти і науки України

- Створити окремі відділи в Міністерстві освіти та науки, який буде займатися забезпеченням реалізації права на освіту мешканцями тимчасово окупованих територій;
- Забезпечити збір даних щодо ситуації з освітою на тимчасово окупованих територіях (кількість і профіль навчальних закладів, мови навчання, кількість учнів/студентів/аспірантів/випускників);
- Розробити механізми щодо створення єдиного освітнього простору з тимчасово окупованими територіями через вдосконалення системи дистанційної та екстернатної форм навчання, в тому числі розроблення відповідної шкільної та онлайн програм навчання;
- Запровадити програми соціально-психологічної адаптації дітей ВПО у закладах повної загальної середньої освіти та закладах вищої освіти на материковій частині України.

Міністерство культури та інформаційної політики

Міністерства молоді та спорту України

- Розробити та запровадити програму «Культурна та освітня реінтеграція молоді з тимчасово окупованої території», яка буде сприяти інтеграції дітей та молоді з тимчасово окупованих територій до українського культурного, інформаційного, спортивного простору через молодіжні центри та молодіжні громадські організації (спортивні, культурні, фестивалі, конкурси тощо);
- Розробити та запровадити програми обмінів молоддю з залученням молоді з тимчасово окупованих територій (у тому числі програми обміну та стажування за кордоном);
- Враховувати потреби молоді з тимчасово окупованих територій під час розробки Державної цільової соціальної програми «Молодь України»

